

A
SZEPESSÉG NÉPE.

NÉPRAJZI ÉS MŰVELŐDÉS-
TÖRTÉNELMI TANULMÁNY.

IRTA

ÉS A SZEPESI SZÖVETSÉGNEK AJÁNlja:

Dr. BRUCKNER GYŐZŐ

EGYETEMI MAGÁNTANÁR,

A MISKOLCZI ÁG. HITV. EV. JOGAKADÉMIAÁN A TÖRTÉNELEM
ÉS FILOZÓFIA NYILVÁNOS RENDES TANÁRA S E. I. PRODÉKÁN.

A SZEPESSÉG NÉPE.

NÉPRAJZI ÉS MŰVELŐDÉS-
TÖRTÉNELMI TANULMÁNY.

IRTA

ÉS A SZEPESI SZÖVETSÉGNEK AJÁNlja:

Dr. BRUCKNER GYÖZŐ

EGYETEMI MAGÁNTANÁR,

AZ ÁG. HITV. EV. MISKOLCZI JOGAKADÉMIAÁN A TÖRTÉNELEM
ÉS FILOZÓFIA NYILVÁNOS RENDES TANÁRA S E. I. PRODÉKÁN.

BUÓAPEST, 1922.

IFJ. KELLNER ERNŐ KÖNYVNYOMDÁJA

, Csáky-utca 10. — 54959

ELŐSZÓ.

Tanulmányom a világháború kitörése előtt nyomdakészen volt és az „Országos Monográfia Társaság” által kiadandó „Szepes vármegye,” című monográfiának egyik fejezete gyanánt jelent volna meg. A világháború után bekövetkezett összeomlás folytán a terv nem válhatott valóra. Azóta Szepes vármegye lakossága *ezeréves hűsége* ellenére részint Cseh-Szlovákiához, részint Lengyelországhoz került a trianoni békeszerződés értelmében. Némi átdolgozás után mégis szükségesnek tartottam tanulmányom megjelentetését, hogy ezzel is bizonyíthassam, első-sorban a külföld előtt a *szepesi németek (czipszerek) kultúrfölényét* Szepes vármegye többi lakosságával szemben és azt, hogy a Szepesség, jóllehet a már kettészakított Szepes vármegyének a cseh - szlovák állam kezére került területét az új megyei (župa) beosztás ismét kettészakítja (Gölnicz völgyét Gömörhez és a megye többi részét Liptó župához csatolja), az mégis egységes czipszer kultúrterület marad.

A Szepesség magas és nagymultú műveltsége összekovácsolta azt szétszakíthatatlan egységes területté és a czipszerek verejtékes kultúrmunkája révén marad a Szepesség ezentúl is a magyar nemzethez hű, derék czipszerek tulajdona és elvitázhatatlan öröksége.

Miskolcz, 1921 július havában.

A szerző.

TARTALOM.

1. A Szepesség népe.

A Szepesség népességének sűrűsége, száma. — A szaporodás nem kielégítő. — A stagnálás okai: kivándorlás és sok tanintézet; a német faj nem szapora; a tótság gyermekhalandósága. — Nemzetiségi számarányok. — A magyarság számbeli gyarapodása és megoszlása a járásokban. — A magyarság faji sajátosságai nem érvényesülnek a Szepességen. — A lakosság egy-negyedrésze beszél magyarul. — A lakosság vallási megoszlása. — A műveltségi viszonyok a különböző nemzetiségű lakosoknál eltérő.

2. A szepesi németség.

A szepesi németség nyelvi és faji megoszlása. — Nyelv-járásuk. — Atelepek kiváltságai. — Vallási viszonyok. A szepesi németség feladata. — A németség térvesztes. — Legerősebb bástyája Késmárk és a késmárki járás tizenegy német községgel. — A németség erőviszonyai, antropológiai ismertetése és általános jellemzése. — *Foglalkozás*: földművelés, állattenyésztés, háziipar, kisipar. — *Ruházat*: népviselet, Rock, Leib, Wamms, Überwurf, Reckl, Wiest, Schurz, Szerdok (mellény), Pelz, főkötő. — *Lakóhely*: Városi és falusi házak. Hosszú csőcsatorna. Zimmer, Alkoven és Stube. Schutthaus. Házak berendezése egyszerű. — *Műtárgyak*: (Almerey, Truhe, Himmelbett). Fényűzőbb bútordarabok és dísztárgyak. — Étkezési szokások. *Ételek*: Gritz, Pirogen, Brinzekuchen, Kneidchen, Dschaderche. — *Italok*. — Családi élet tisztasága. — *Társas élet*: Keresztelő, gyermekjáték, fonó, eljegyzés, lakodalom, temetés, babona. — A *Huschwai*- és *Zmok*-(Dzsuk)-ról szóló babona jelentősége és magyarázata. — A népköltészet termékei és jellege. — A szepesi német tájszólásban írt jelesebb költők képviselői: Lindner Ernő, Götz Rudolf, Weber Rudolf, Hensch Aurél dr. (Schmaläune), Krompecher Kornél, Dr. Alexander Béla, Kövi (Steiner) Imre, Lám Frigyes. A bányavidéki dialektusban (gründler) írt költői műfajok kiválóbb művelői: Gallus Péter, Ratzenberger Ferencz, Klein Samu, Kliegl Tivadar. A népies drámairodalom képviselői: Fest Emilia (gründler) és Ehlersné Faix Margit (Garschtvogel dialektusban).

3. A szepesi tótok.

A tót nép lakóhelye. Az 1910. évi népszámlálás tévedései. — A szepesi tótság csökkenésének magyarázata. — A tót a városokban mindegyre jobban tért foglal. — Kis vármegye eltóto-

sodása. — A tótság legerősebb fészke a szepesváraljai, iglói és lőcsei járások. — A szepesi tót nem tiszta szláv faj. — Szellemi képessége. — Nyelvtelhetsége. — Vallásossága. — Általános jellemzése. — A szepesi tót dialektusa; vallása; foglalkozása; ruházata; lakása; étkezése. — Egyházi és családi ünnepek (leánykérés, eljegyzés, tolvajéjszaka, keresztelés). — Babona. — Népköltészet.

4. A szepesi gorálok.

A gorálok Szepesvármegye északi részének őslakói. — A gorálok túlnyomó részben a szepesófalvi járásban laknak. — A gorálok lengyel nyelve módosult. — A gorálok száma. — A gorálkérdés jelentősége. — A „Swiat Slowianski“ izgatásai. — A „Tátravidéki Lengyelek Köre“. — A „Gazeta Podhalanska“ cz. lap működése. — A gorálság hivatása magyar nemzeti szempontból. — Antropológiai tulajdonságok. — A gorálok szellemi képessége, vallásossága. — Foglalkozás. — A gorálság építkezési modorának sajátosságai. — A Zarembki lényege. — Életmód. — Családi ünnepek (kézfogó, lakodalom, keresztelő, gyász). Babona.

5. A szepesi ruthének.

A szepesi ruthén nép száma. — Fogyasának okai. — Letelepedésük időpontja és helyei. — A ruthén nép nem húzódik be a városokba. — Antropológiai ismertetés. — A szepesi ruthének műveltségi foka alacsony. — A pálinkaivás degeneráló hatása. — A szepesi ruthén nép jellemzése, vallása és közerkölcsi állapota. — Foglalkozás. — Ruházat. — Lakás. — Étkezés. — Családi élet (kézfogó, lakodalom, keresztelő, temetés). — Babona. — Népköltészet.

6. A szepesi zsidók.

A zsidók a Szepesség újabb lakói. — A zsidók házaslásának megszorítása. — A földesurak a zsidók első szepesi telepítői. — Az első szepesi zsidótelepek. — *Hunfalva* a legnevezetesebb zsidótelep. — Hunfalva kereskedelmi és gazdasági szerepe és jelentősége. — Lengyel zsidók tömeges bevándorlása és a szepesi hitelviszonyok romlása. — A zsidók száma; osztályozása. — A faji vonásokat megőrizték a lengyel zsidók. — A zsidók eloszlása. — A zsidók legtömegesebben Késmárkon és a késmárki és szepesófalvi járásokban laknak. — Foglalkozásuk. — A hunfalvi orthodox bocheriskola.

1. A Szepesség népe.

A Szepesség népességének sűrűsége, száma. A szaporodás nem kielégítő. A stagnálás okai: kivándorlás és sok tanintézet; a német faj nem szapora, a tótság gyermekhalandósága. Nemzetiségi számarányok. A magyarság számbeli gyarapodása és megoszlása a járásokban. A magyarság faji sajátosságai nem érvényesülnek a Szepességen. A lakosság $\frac{1}{4}$ -ed része beszél magyarul. A lakosság vallási megoszlása. A műveltségi viszonyok a különböző nemzetiségű lakosoknál eltérő.

Szepes vármegye lakossága nemzetiségi, nyelvi, vallási, művelődési tekintetben sokféle elemekből áll. Alig van hazánknak még egy olyan vármegyéje, melynek néprajza annyira bonyolult lenne s lakossága oly kevéssé volna egységes, mint épen Szepes vármegyéé. E vármegye látszólag az országnak ritkább népességű vidékei közé tartozik s népsűrűsége (km^2 -ként 47·3) az átlagon jóval alul marad, de tekintetbe véve, hogy a Szepesség területének nem minden része lakható, így pl. a Magas Tátra óriási hegytömege, — az arány megváltozik s a vármegye termékenyebb, enyhébb vidékein a lakosság meglehetősen sűrű. Kisebb, nagyobb városok, falvak nem egyhelyütt egymást érik (Késmárk, Leibicz, Szepes-Béla; Poprád, Felka, Szepesszombat, Strázsa stb.) Szepes-megye összes lakóinak száma (mindenütt 1910. évi népszámlálás adataira támaszkodva) 172.867; a nők többségben vannak itt is, a mennyiben minden 1000 férfira 1088 nő jut.¹

¹ A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. (Magy. Statiszt. Közl. Új sorozat, 42 K. Budapest, 1912. 246—254 l. és 64 K. Budapest, 1920. 8 l.). Az 1919. és 1920. évi cseh népszámlálás adatait teljes megbízhatatlanságuk és valótlanóságuk miatt mellőznöm kellett.

A legutóbbi tíz év népszámlálási adatai a Szepességre nézve igen szomorú eredményt mutatnak. A tényleges szaporodás ezen idő alatt mindössze 776 lélek, a mi 0.5%-nak felel meg s semmiképen sem kielégítő. E jelenségnek több oka is van, legelsősorban az egyre, bár lassúbb tempóban növekvő kivándorlásban. 1910-ben 20.000-nél több távollevőről számoltak be a népszámlálási ívek, a mi majdnem 12%-a a megye összes lakosságának. E tíz év alatt négygyel növekedett a kivándorlók százaléka s ez a tény annál veszedelmesebb, mert népességének éppen virágjában levő, egészsége és munkabírása tetőpontján álló részét: a 20—40 év között levőket veszíti el ily módon a vármegye. Ennek tulajdonítható, hogy míg 1900-ban még az összes lakosságnak több mint egynegyede tartozott a 39 éves korhatár alá, addig ma már csak 23%-a, tehát tömérdek munkáskézzel, nemzetfenntartó erővel szegényedett a Szepesség.

Másik fontos oka a lakosság aránytalan lassú szaporodásának, mondhatnánk számbeli stagnálásának, a sok és mindenféle tanintézet, mely a szepesi városokban fennáll és tanulói nagy részét a helybeli lakosság köréből toborozza. A szerényebb viszonyok között élő családoknak is alkalmat adnak ezek arra, hogy gyermekeiket kiképeztessék tudományos vagy gyakorlati pályákra (öt középiskola¹, 3 ipari szakiskola² stb.), a felnőtt intelligens ifjúságnak pedig csak igen csekély része találhat szűkebb hazájában munkakört és másutt telepedik le és alapít családot. Innen van, hogy szepességi származású, német nevű, de teljesen megmagyarosodott családokat ma az ország bármely részének intelligens középosztálya körében találhatni.

¹ Késmárk, Lőcse (főgimn. és főreáliskola), Igló, Podolin.

² Késmárk (szövő-), Igló (fa-), és Gölniczbánya (fémipari szakiskola).

Azonban még e körülmények sem magyarázzák meg teljesen a lassú népesedést, mivel arra a természetes szaporodás csökkenése is hatással van. A legutóbbi népszámlálás szerint ezerrel kevesebb 6 éven aluli gyermek volt Szepes vármegyében, mint 10 évvel azelőtt, a mi egyrészt onnét ered, hogy a vármegye lakosságának egyik tekintélyes kontingense, a németség, nem szapora és sokgyermekes családok ritkaságszámba mennek közöttük. A tótság szapora ugyan, de ott meg alacsonyabb értelmi színvonaluk és a testi nevelés terén való hajmeresztő tudatlanságuk miatt a gyermekhalandóság nagyobb. A kivándorlás következtében sok család teljesen felbomlik; a családfő, sőt sokszor mindkét házastárs kiköltözése következtében az igazán lelkiismeretlen módon otthon hagyott, öreg szülőkre vagy rokonok gondjaira bízott gyermekek egy része elpusztul, elzüllik, vagy a mint arra való lesz, kivándorol szülei után Amerikába. A Szepességnek szomorú specialitásai az ilyen nem árva és mégis apátlan, anyátlan elhagyott gyermekek, kikből a legritkább esetben válik a társadalomnak értékes tagja.

Anyanyelv tekintetében Szepes vármegye lakosságának többsége tót (43%); a legutóbbi népszámlálás ugyan 56·2%-ot tüntet fel, de a szám hibás, mert a körülbelül 13%-nyi gorál (lengyel) lakosságot önkényesen közéjük számították. A tótok után számban a németség következik (22·2%) s a magyarság (10·8%). Egyéb nemzetiségek még a ruthének (7·1%), oláhok (0·3), szerbek, zsidók, cigányok stb. mintegy 3%, kiknek azonban néprajzi tekintetben itt jelentőségük nincsen.¹

A magyarság — bár az utóbbi tíz esztendő alatt a Szepességen hatalmas számbeli gyarapodást

¹ Magy. Statiszt. Közl. 42 K, 26 l.

mutat fel (10.843-ról 18.658-ra emelkedett a számuk, a mi 72%-os szaporodás) — néprajzi szempontból szintén nem jelentős. A magyar elem nagyrészt beköltözöttekből áll, kik részint mint tisztviselők, vasutasok stb. leginkább a városokban élnek vagy munkásokként a gyártelepben (pl. Korompán). A városok közül Igló a legmagyarabb; majdnem 3500-ra megy magyar anyanyelvű lakosainak száma, kik jobbra hivatalnokok, vasútasok. Lőcsének már ezerrel kevesebb magyar lakosa van, míg Késmárkon már alig 1300 magyar él, a többi városokban pedig néhány száz.

Abszolút többsége azonban nincs a magyarságnak Szepes vármegyében sehol, sem a városokban, sem a járásokban, mely utóbbiak közül a szepes-ófalvi a legkevésbé magyar, a mennyiben mindössze csak 321 magyar lakosa van. A szepesváraljai, iglói, gölniczbányai és szepesszombati járások még jóval kedvezőbb számarányt tüntetnek fel (2881—1227-ig). Néprajzi tekintetben a szepességi magyarság nem mutat fel semmi eredeti, érdekes vonást; sokkal elszórtabban él, sokkal jobban keverődik és egyrésze sokkal ideiglenesebb hazát talál a Szepességen, sem hogy faji sajátosságai érvényesülhetnének. A magyarosodás ügye előre haladt ugyan, az iskolák és egyéb ily irányú kezdeményezések pl. Femke stb., de a megye lakosságának ma is alig $\frac{1}{4}$ -ed része beszél magyarul, a nem magyar anyanyelvűeknek pedig csupán 16%-a beszéli az állam hivatalos nyelvét¹ és az is jóformán az iskolát járt legfiatalabb generáció.

Vallás tekintetben a róm. katolikusok vannak nagy többségben (117.000 = 68%), kik mellett az ág. hitv. evangélikus (26.000 = 15.3%) és a gör. katolikusok (19.000 = 11.4%) jönnek még súlyosabban számításba. Egyre növekedik az izrealiták

¹ U. o. 28. l.

száma a Galicziából beköltöző lengyel zsidók révén, kiknek száma, különösen Késmárkon és a késmárki járásban igen jelentékeny és ma már több mint nyolczadfél ezer él a vármegyében (4·3%), míg a reformátusok és gör. keletiek száma igen csekély.¹

A műveltségi viszonyok Szepes vármegye különböző nemzetiségű lakosai közül annyira eltérők, hogy általános megállapításokat tenni alig lehet. Az írni, olvasni tudók száma 1900-ban még csak 62½% volt, 1910-ben pedig már majdnem 70%.² E tekintetben a gölniczbányai és szepesszombati járásokban a legkedvezőbbek az állapotok, míg az ófalvi járásban 1910-ben is 60% az analfabéta. Mivel ebben a járásban legtömegesebben laknak a tótok, gorálok és ruthének és a magyar, a német elem amazokhoz képest elenyészően csekély — e számadatokból a nemzetiségek között művelődési tekintetben fennálló nagy különbség is szembe tűnik.

¹ U. o. 255. l.

² U. o. 34. l.

2. A szepesi németség.

A szepesi németség nyelvi és faji megoszlása. Nyelv-járásuk. A telepek kiváltságai. Vallási viszonyok. A szepesi németség feladata. A németség térvesztés. Legerősebb bástyája Késmárk és a késmárki járás tizenegy német községgel. A németség erőviszonyai, antropológiai ismertetése és általános jellemzése. — Foglalkozás: földművelés, állattenyésztés, háziipar, kisipar. — Ruházat: népviselet, Rock, Leib, Wamms, Überwurf, Reckl, Wiest, Schurz, Szerdok (mellény), Pelz. Főköntő. — Lakóhely. Városi és falusi házak. Hosszú esőcsatorna. Zimmer, Alkoven és Stube. Schutthaus. Házak berendezése egyszerű. Műtárgyak (Almerey, Truhe, Himmelbett). Fényűzőbb bútordarabok és dísz tárgyak. — Étkezési szokások. Ételek (Gritz, Pirogen, Brinsekuchen, Kneidchen, Dschaderche. — Italok. — Családi élet tisztasága. Társas élet. Keresztelő. Gyermekjáték. Fonó. Eljegyzés. Lakodalom. Temetés. Babona. — A Huschwai- és Zmok- (Dzuk)-ról szóló babona jelentősége és magyarázata. Népköltészet termékei és jellege. A szepesi német tájszólásban írt jelesebb költők képviselői: Lindner Ernő, Götz Rudolf, Weber Rudolf, Dr. Hensch Aurél (Schmaläune), Krompecher Kornél, Dr. Alexander Béla, Kövi (Steiner) Imre, Lám Frigyes. A bányavidéki dialektusban (Gründler) írt költői műfajok kiválóbb művelői: Gallus Péter, Ratzenberger Ferencz, Klein Samu, Kliegl Tivadar. A népies drámairodalom képviselői: Fest Emilia (Gründler) és Ehlersné Faix Margit (Garschtvogel-dialektus).

Szepes vármegye lakosságának, a magyaroktól eltekintve, kétségkívül legértékesebb eleme a *németség*, másképen *czipszer* nép,¹ a mely az első Árpádok alatt a XIII. század elején költözött be mai hazájába. E letelepedett németség nyelvi és faji szempontból nem teljesen egyöntetű, a mennyiben a mai Zipser Ober- és Niederlandon lakók, vagyis az úgynevezett potokok (Poprádtól Podolinig) ősei már 1204-ben jöttek hazánkba Sziléziából mint erdőirtók és csakhamar

¹ A czipszerek néprajzának megírásánál a helyszínen tett tanulmányaim és feljegyzéseim szolgáltak leginkább forrásul.

lakhatóvá tették a Dunajecz és Poprád folyók völgyét, hol ők voltak a művelődésnek is első terjesztői.¹ Nyelvjárásuk a keleti közép-német dialektusok közé tartozik és igen sok kettős hangzót (diphthongus) használ.² A bányavidék — Gölniczbánya és vidéke — lakói csak a mongoljárás után telepedtek le Szepes vármegye déli és nyugati részén és őshazájuk cseh és bajor területen keresendő.³ Ezek az u. n. Gründnerek (völgyben lakók), kik a szepesi Alföld és Felföld lakosaiétól sokban eltérő, de ahhoz mindinkább símuló nyelvjárást beszélnek, mely a felnémet-hez tartozik.⁴

¹ *Bárdosy J.*: Supplementum Analectorum Terrae Scepusiensis. I. Leutschoviae 1802. 5—6. l. és lásd Dr. *Bruckner* Győző. A soltészség intézménye a Szepességen (Békefi Emlékönyv. Budapest, 1912. 108. l.)

² *Gréb Gy.*: A szepesi Felföld német nyelvjárása. Budapest, 1906. (Magyar Német nyelvjárások 3 f., (Magyar Tudomány Akadémia) és lásd még tőle „Schlesien u. unsere Oberzips“ cz. cikkét (Karpathen-Post 1912. 14—16. sz.) és lásd még Dr. *Julius Gréb*: „Schlesisch u. Oberzipsisch“. Breslau, 1913. (Sonderabdruck aus Band XV. der „Mitteilungen der Schles. Gesellschaft für Volkskunde“). *Weber Rudolf*, Hopgart cz. tanulmányát. Késmárk, 1912., továbbá *Viktor Lumtzer*: Die Leibitzer Mundart. (Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur. XIX. 1894.) lásd még *Weber Rudolf*: „Die Zipser Dialecte“ cz. cikkét (Zipser Bote. Lőcse, 1876. 18. sz.) és Dr. *Weber Arthur*: A szepesi nyelvjárás-tanulmányozás története. (Közl. Szepesm. múltj. VIII. évf. 1916., Lőcse). Lásd *Gréb Gy. dr.*: „Mundart und Herkunft der Zipser“ cz. legújabb tanulmányát (Karpathen Post 1912. 1—3. sz.).

³ Dr. *Bruckner* Győző: A szepesi szász nép. Budapest, 1913. (Nemzetiségi Ismertető Könyvtár, II. k. Második rész. 6 l.)

⁴ *Mohr* Győző: A gölniczbányai nyelvjárás hangtani sajátosságai. Kolozsvár, 1902. — *Lersch* Ernő: A Gründler nyelvjárás alaktani sajátosságai. Kolozsvár, 1904. — Dr. *Gedeon A.*, Az alsó-meczenzéfi német nyelvjárás hangtana. Budapest, 1905. (Magyar-német nyelvj. 1. f. Magyar Tud. Akadémia kiadv.) és Dr. *Schwab* Erasmus: Über die sogenannten Gründner Orte in der Zips (Olmützer Gymn. Programm 1865.) és *Mráz* Gusztáv: A dobsinai német nyelvjárás. Budapest, 1909.)

A czipszerek értelmes, szorgalmas és mindenképpen hasznavehető népként, csakhamar felvirágoztatta azokat a telepeket, melyeket alapított és az uralkodók kegyét kiérdemelve, kiváltságos helyzetre tett szert. A nyert szabadalmak (önálló jogszolgáltatás Zipser Willkühr¹, vásártartási, árúmegállítói, bányászati jogok, vámmentesség stb.) következtében községeik szépen fejlődtek s nem egy közülök városi jelleget kapott. A városok a művelődésnek, az iparnak és kereskedelemnek középpontjaivá lettek s lakosságuk jóllétre, sőt gazdagságra tett szert. Megbontotta azonban a németiség szép gyarapodását számban és jelentőségben a 13. szepesi város elzalogosítása. E 13. szepesi város lakossága a lengyel uralom alatt sokat szenvedett s anyagi tekintetben teljesen kimerült, de helyzetük a faj fennmaradása szempontjából még mindig kedvezőbb volt, mint egyes el nem zalogosított városoké, melyek egy-egy hatalmas földesúr fennhatósága alá kerülve, jobbágyközségekké süllyedtek s idővel egészen eltótosodtak. A fajbeli keveredésnek jórészt gátat vetett a múlt századok folyamán a vallási különbség. Ugyanis a szepesi németiség még a XVI. század folyamán csatlakozott a reformáció lutheri irányához, miután a hitjavításnak a husziták már előkészítették a Szepességen a talajt.² A német evangélikus lakosság és a jórészt katolikus tótság és lengyelség és görög katolikus ruthénség között tehát nemcsak a nyelvi, hanem a vallási különféleség is választófalat emelt és a szepesi szászság ritkán fogadott családjába a neki merőben idegen tót, gorál, ruthén elemeket, de éppoly kevésbé a magyart

¹ Dr. Demkó Kálmán: A szepesi jog (Zipser Willkühr). Budapest, 1891. (Akad. Ért.) és „Lőcse története“ cz. 1897-ben Lőcsén megjelent munkájában közölte egész terjedelemben a szepesi jog szepesszombati és lőcsei kéziratát (16—86. l.)

² Wagner, Anal. Scep. I. k. 29 l.

is. Így exkluzív természete és szigorú erkölcsössége révén a faj sok éven át szinte tisztán megőrizte sajátosságait és fontos politikai hivatást is teljesített. Magyarország északnyugati részének tótságát és északkeleti vidékeinek ruthén lakosait mintegy ék gyanánt ő választotta el egymástól; a szlávok tengerében egy kis szigetet alkotott, mely hasonlíthatatlanul magasabb kultúrájával, fejlettebb anyagi eszközeivel megakadályozta amazoknak terjeszkedését. Sajnos azonban, ezt a misszióját a legújabb időkben a németiség többé nem tudja teljesíteni. Fenntebb említett okok, a gazdasági téren beállott nagy változások s az ezeknek eredménye gyanánt fellépő kivándorlási láz, a gyakoribb keveredés a tótsággal, lengyelséggel, az alkoholizmus stb. kikezdték ez értékes faj életerejét. Csak egyes szerencsés kezdeményezések (mint a tátrai és más fürdők alapítása, idegenforgalom emelése, gyárak keletkezése) vetnek legújabbban némikép gátat a németiség sajnálatos pusztulásának.

Még így is erős fogyás észlelhető és nem lehetetlen, hogy valóra válik az a szomorú övendülés, hogy 100 év múlva a nagymúltú és nagyrahivatott, czipszer nép elenyészik a szlávok tengerében.¹

A legutóbbi tíz esztendő alatt Szepes vármegye német lakosainak száma 42.885-ről 38.434-re apadt, a mi 10%-os fogyás. A vármegye 9 rendezett tanácsú városa közül ma már csak Gölniczbányán, Késmárkon és Poprádon vannak abszolút többségben a németek; Iglón, Lőcsén és Szepesbélán már csak a magyarság és németiség együttesen mulja felül számban a tót lakosságot. Még szomorúbb Szepesolaszi és Szepesvárálja sorsa, melyek félszázaddal azelőtt még tiszta német városkák voltak, ma pedig majdnem

¹ Dr. Forberger Béla: „A szepesi német elem pusztulásáról”. Igló, 1909. 10 l.

négyszerte nagyobb bennük a tótok száma a németekénél. Legerősebb a német elem még a Poprád völgyén, különösen Késmárkon és késmárki járásban. Késmárk már a régi időktől fogva a szepesi-szászságnak mintegy középpontja az u. n. „Stodt“, a hol terményeit értékesíti, szükségleteit beszerzi és hová gyermekeit magasabb műveltség megszerzése végett küldi. Késmárkon a becsületes, szorgalmas, jómódú német iparososztály alkotta a legújabb időkig a lakosság zömét s 1910-ben 3242 német lakosa volt, több mint bármelyik szepesi városnak. A késmárki járásban is van még 11 tiszta német község (Kakaslomnicz, Hunfalva, Maldur, Felsőerdőfalva, Hollólomnicz, Tátraalja, Toporc, Busócz, Sörkut, Majorka, Ménhárd), másokban pedig mint Duránd, Rokusz, Nagyeőr még mindig többségben vannak a németek. De Leibiczon a legutóbbi tíz esztendő alatt már nagyon megfogyott a számuk, másutt pedig, mint Szepestótfalun, Krighén, Keresztfalván a teljesen elpusztult német elem helyét a szapora tótság foglalta el. A gölniczbányai járást lakja ma a Gründnerék legnagyobb tömege; maga Gölniczbánya 2095 német lakossal bir; Szepesremete, Szomolnok, Swedlér 1500-at meghaladó s Szomolnokhuta, újabban létesült község, majdnem 1000 német lakosával vigasztaló jelenségek a németiség általános pusztulása közepette. Viszont Óvizen, Prakfalván stb. ijesztő mérvben háttérbe szorult a nem régen még erőteljes német elem a tótokkal szemben. Az iglói járásban az 1786 német lakost számláló Igló mellett egyedül Merénybén emelkedik a németek száma ezer fölé (1351), de ebben a régente szintiszta czipser bányavárosban is, ma már jelentékeny százalék a tótság, Iglón pedig ma a németek a lakosságnak alig 18%-át teszik! Ötösbányán ma mintegy 150 német él; Lassúpatak, Káposztafalva, Szepessümeg, Edelény

helységekben pedig a német elem, mely ott valamikor uralkodó volt, már teljesen kiveszett. A lőcsei járásban egyedül Ruszkinban (412) uralkodó a német-ség, Szepesudvardon pedig már alig van belőle száz lélek. Német községek voltak valaha Illésfalva és Csütörtökhely is, de most már alig akad valaki a faluban, a ki eredeti nyelvét beszélné. A szepesszombati járásban Matheócson, Nagyszalókon, Felkán még erős a németség; Matheócson pld. ezren felül emelkedik a száma, a mit a virágzó gyártelepnek is tulajdoníthatni, mely sok száz családnak ad kenyeret. Nagyszalók (797) és Felka (524), úgyszintén Malompatak, Alsóerdőfalva, Szepesszombat tekintélyesebb számú német lakossága pedig részben annak köszöni fennmaradását, hogy a Tátra nagyarányú idegenforgalma révén ők is keresethez jutnak s anyagi helyzetük javult. Az ólublói járásban Gnédza (német 736) és Podolin (német 681) lakossága még nagy részben német, de Ólublón már a lengyel uralom idején háttérbe szorult a német elem. Kis-lomnicz és Komlóskert még ma is majdnem teljesen megőrizték faji és nyelvi tisztaságukat. Az utóbbinak nyelvjárása, mely a szepesi Alföld egyéb népei nyelvétől elüt, arra vall, hogy lakosságának letelepülése más időben történhetett, mint a többieké. A szepesváraljai járásban már szemmel láthatóan csökken a német elem. Szepesolaszi és Szepesváralja, mint már említettük, lassankint elvesznek a németségre nézve s Korompán is megfogyott azoknak száma, de helyüket itt a beköltöző magyar gyári munkások foglalták el. Ágostháza, Görgő csekélyszámú német lakossága is enyészőfélben van, legszomorúbb képet nyújt azonban a szepesófalvi járás, melynek összes német lakossága alig haladja meg a 700 lelket s egyedül a járási székhelyen él a szlávsaágtól környezve a németségnek egy nagyobb töredéke (270).

A czipszer népet ott, a hol a keveredés kisebb méretű, a nyelvi és vallási ellentéteken kívül, faji eltérések, nevezetes testi és szellemi különbségek élesen elválasztják a lengyelektől és tótoktól.

Antropologiai tekintetben elüt amazoktól annyiban, hogy nem annyira magas testalkatú és ösztövé, mint inkább középmagas, erős, köpczös termetű. Leggyakoribb köztük a gesztenyebarna hajszín, barna és szürke szem. Ritkább és már inkább keveredés eredménye a szőke haj, kék szem, még ritkább a fekete, sötétbőrű típus. A szepesi német faj nem mondható szépnek; a zordabb éghajlat alatt, a folytonos nehéz munka között lassan fejlődik a fiatalság s a nők, kik rendszeren igen korán férjhez mennek (16—18 év), sokszor megvénülnek mielőtt kifejlőhettek volna.

A nők között a telt termet ritkább, mint a csontos. Kellemesen hat azonban mindenkire az a nyílt tekintet, a mely a szepesi szász nép egyenes jellemének tükre. Megbízhatóság, erkölcsi tisztaság, vallásosság, munkaszeretet a legszebb vonásai e nép jellemének, melynek árnyoldalai csupán a maradiság, számító, kissé anyagias gondolkozásmód, bizalmatlanság idegenekkel, ismeretlenekkel szemben.

Szellemi tekintetben a szepesi németiség igen előkelő helyet foglal el az egész Felvidék lakossága között; értelmes, a műveltség iránt élénk érzékkel bíró, nagy tudásvággal és szorgalommal megáldott faj ez, mely sok kiváló tudóst és államférfit adott már a hazának. A zseniálítás hiányát kitartás és vasakarat pótolja náluk. A fiatalabb nemzedék igen nagy százaléka felsőbb iskolákat végez, a mire szűkebb hazájában is bő alkalma nyílik s tudományos pályára lép, de a városi polgári osztály fiai is kijárnak még egy—két osztályt a népiskolán

felül, akkor is, ha iparos pályán maradnak.¹ Írni, olvasni ma már szinte kivétel nélkül tudnak a szepesi németek s különösen a városbeliek beszédje értelmes, világos; kifejezései válogatottak és igen gyakran bibliai idézetekkel, vallásos mondásokkal tarkítottak, mert a czipszer nép igen vallásos, a nélkül, hogy bigott lenne. Minden munkáját Istennel kezdi és nehéz sorsában is megnyugszik mennyei atyja akaratában. A régibb időben a közöttük virágzó műiparágak is (ötvösség, fafaragás) nagy részben a vallás szolgálatában állottak s ma is biblikus mondások díszítik még szépen faragott kapubejáratát, szobáját, sőt színes, festett díszedényeit. Régente, a reformáció első századaiban, szinte az egész szepesi százság a lutheránus egyház híve volt, ma azonban már igen sok köztük a róm. kath. is. Legtöbb ág. hitv. ev. lakik ma a késmárki járásban, hol egyszersmind a német elem is a legerősebb (5705 ág. hitv. ev.), viszont a szepesófalvi járás, a hol a legkevesebb német lakik, mindössze 146 ág. hitv. ev.-t számlál. A városok közül Késmárkban vannak még többségben az evangélikusok, azonban ma már a legelszigeteltebb német községekben is, mint Ruszkin, Sörkut stb. mindenütt fellép a róm. kath. vallás az ág. hitv. ev. mellett.

Foglalkozásukat tekintve, a szepesi német, falúhelyen földmívelő és állattenyésztő; rozs, árpa, burgonya, káposzta, komló, len, kender a fontosabb terményeik. E mellett ügyesek a háziiparban is s a termelt lent, kendert maguk dolgozzák fel a híres szepesi vászonná. Falun sok német család szobájában ma is ott függ a mestergerendához erősített szövőszék. A férfiak ruházatához szükséges durva

¹ Lásd „A szepesi szász nép jellemzése“ cz. fejezetet, „A szepesi szász nép“ cz. munkámban 162—172. l.

posztót is házilag állítják elő sok helyen. A rongyból szövött szőnyegek, melyeket a városokban is értékesítenek, az öregeknek és egyéb munkára képtelen családtagoknak nyújtanak némi keresetet. A tejtermékek feldolgozásában is gyakorlottak a németek és Szepes vármegye nem egy vidékén híres jó sajtot készítenek.¹ De kereskedői hajlamát falun sem tagadhatja meg a czipszer és a legtöbb faluban a szatócsjog, dohányárusítás és italkimérés is az ő kezében van. Városban a földművelést csak mellékesen űzik, főfoglalkozás a kisipar, melynek számos ágát művelték czipszerek és nem egyben igen kitűntek. A bőripar minden neme, posztószövés, fémipar — különösen ötvösség — műasztalosság² stb. terén a múlt századokban kiváló eredményeket értek el és árucikkeik jóságuk, megbízhatóságuk miatt messze földön keresettek voltak. Ma már igen sok iparág lehanyatlott, sőt teljesen meg is szűnt, mert olcsóbb gyári árúkkal az iparosok készítményei nem tudták felvenni a versenyt s emiatt a régente jómódú és virágzó kisiparos polgári elem is elvesztette egykori jelentőségét.

Ruházat terén meg kell különböztetnünk a városi és falusi németiséget. Városokban, mint Szomolnok, Gölniczbánya, Leibicz stb. vagy nagyközségekben (Merény, Matheócz) eredeti német népviseletnek ma nyoma sincs. Divatos és sokszor fényűző módon öltözködnek a nők és rendes polgári ruhát viselnek a férfiak. Ékszer, óra, láncz, gyűrű nőknél gyakori. A régi ünnepélyes öltöny: a kék vagy barnaposztó *Rock*,

¹ Nagyon híres pl. a topporczi téglasajt.

² Lásd „Késmárk sz. kir. város műemlékei“ című könyvet. Eperjes, 1908. 27—29. és 70—72. lap és lásd még „A szepesi szász nép művészete“ című fejezetet s az ottan fel említett irodalmat, „A szepesi szász nép“ című munkámban 114—142. l.

az alacsonyszárú czipő, a munkakörben használt újjas *Leib* vagy *Wamms* ma csak egyes eldugott kisebb falúban található még fel.

Komlóskerten pl. szürke daróczból való a nadrág, az ú. n. *Holosen*, a mellény, *Kamosolchen*, pedig sötétkék szövet, sárga gombokkal. A kabátot ott *gunye* vagy *Überwurf*-nak nevezik s azt vagy házi vászonból, vagy ünnepi alkalomra posztóból varratják. A nők öltözete egyszerű; a szoknya (*Kittel*), derék, mellényke (*Reckl*, *Wiesl*) gyakran ugyanazon szövetből készül, a leányoknál világosszínű, piros, asszonyoknál sötét, leginkább fekete. A kötény (*Schurz*, *Vortuch*) az öltözet kiegészítő része. A mellénykéhez járó ing ujját díszítik néhol fekete kivarrással, zsinórral. Téli kabát gyanánt rövid bekecs, másutt köpeny szolgál; Kislomniczon báránybőr béléses bundát használnak télen, vörös kivarrással, nyáron fehér halinagubát. *Malduron* is sötétkék mellényt viselnek a férfiak s fekete posztórockot s nadrágot. A csizmát csizsnak hívják. A *malduri* leányok öltözete igen díszes; kék vagy piros alapon virágos szövetekből varrják ruháikat, melyeken sok a csipke, szalag. Virágos selyemszalagot is fonnak a hajukba. Velük szemben a kislomniczi hajadonok csak fekete hajszalagot használnak. Az asszonyok általában sötétebb színű, sokszor fekete ruhát viselnek s *Kislomniczon* fehér szalagot tesznek kontyuk köré, *Komlóskerten* pedig fekete csipkés fejkötő a fejdíszük. *Sörkut* lakossága, épen elszigetelt volta miatt, még meglehetősen megőrizte régi népviseletét. Az alsóruha kivétel nélkül otthon szőtt vászon, a nőké és férfiaké egyaránt. Otthon készül a csokoládébarna, igen vastag juhgyapjúdarócz is, mely a nadrág s a viselőmellény (*Leibl*) anyaga gyanánt szolgál. Vasárnaponként azonban hordanak kék posztómellényt, ezüst gombokkal, pitykével kiczifrázva s fekete posztókabátot (*Reckl*). Néha ezt

vastag kötött kabát helyettesíti. Télen elmaradhatatlan a juhbőrből készült mellény (szerdok), melyet nemcsak a férfiak, hanem a nők is hordanak. Ez a szerdok eredeti szabás szerint készül; a fejet úgy kell bedugni egy nyíláson s oldalt gombolódik. Nagy hideg ellen még, a *Pelz*“-zel védekeznek, mely báránybőrbunda, tarka (piros, zöld) egyszerű virágmintájú zsinórzással. A nők *kitelje* (szoknya) többnyire fekete vagy sötét alapon tarka virágos szövetből van, föléje, kötik a Schurzot. A pruszlík hétköznapon egyszerű, de ünnepen tarka selyem, bársony és nagy rézcsattok vagy ezüstkapsok díszítik. Nyáron meg különös büszkeségük a leányoknak a hófehér, kikeményített ingujj, melyet, hogy szép gömbölyűen álljon, még ki is tömnek. Sok széles szalag díszíti a ruha derekat, az ingujjat az tartja össze s a feltűzött (nem fonatban lógó) hajba is tesznek szalagot. Az asszonyok fejdíszé Sörkúton fehér-fekete kockás horgolt főkötő, melynek készítés módját csak egy-két asszony ismeri az egész faluban. Ilyen eredeti népviselet fennmaradt még *Svedlëren*, *Toporczon* s részben *Kakaslomniczon* is, de újabban szívesen felcserélik azt az olcsóbb, divatos városi viselettel még a kisebb falvakban is.

A szepesi németek *lakóhelyeit* tisztaság és czélszerű építkezésmód jellemzi. Az életmódhoz képest természetesen nagyon eltérő a *városi* s a *falusi* házak felépítése, beosztása is. A városi házak nagyrészen kőből, téglából épültek, egyemeletesek s sokszor aránytalanul magas, fazsindelyes tetővel bírtak. Az esővizet levezető, fából való hosszú csatorna messze kinyúlt az utcára. Mióta azonban a sok tűzvész pusztította a szepesi városokat, újabban már kivétel nélkül cseréppel vagy palával fedik a házakat s a faesőcsatornák is eltűnnek. A városi telkek rendszeren keskenyek, de igen hosszúak és a lakó-

házak beosztása egyöntetű: a földszinten volt a műhely gyanánt is szolgáló nagy utczi szoba, lakószoba (*Zimmer*), az udvarra a sötét hálófülke (*Alkoven*), mely *szepesi építészeti különlegesség*, továbbá a konyha, kamra, végül sör- vagy palinkafőzésre alkalmas helyiség. Emeleten két szoba is volt az utczára (*Stube*), míg az udvari lakást fenntartották rendesen vendégszobának vásárra jövő idegeneknek stb. részére. Gyakran nyitott oszlopos tornácza volt a háznak az utczára néző részén, mely az árúsoknak kirakódóhely gyanánt szolgált vásári piacz alkalmával. Még ma is sok háznak megvan az ilyen jellemző árkádos része, másutt azonban beépítették. Stukkó-, sőt sgraffító-dísz a városi német polgárok házain nem ritkaság.¹ A *falusi* telkek is rendesen hosszúkás négyszög alakúak. A lakóház itt már néha csak kőalapra épült vályog; csúcsfalat ritkán alkalmaznak. A tetőt leginkább faszindely fedi, itt-ott cserép vagy bádóg. *Kislomniczon* kék vagy sárga festékekkel kiczifrázzák a kaput s a ház homlokzatát. Rendesen kis előkertek adnak kedvesebb külsőt a házaknak, némely helyen azonban e virágos kertecskék előtt van még az utczára néző magtár (*Schutthaus*) pl. *Sörkuton*, melyben a gabonát, száraz hüvelyes veteményeket, brinzát, sőt a használatban nem levő ruhákat tartják. A házakban rendesen csak egy szoba van, mely a keskeny pítvarból nyílik az utca felé. Sok helyütt a pítvar egyszersmind konyha gyanánt is szolgál, ilyen helyeken télen a szobában főznek; másutt külön konyha is van s belőle nyílik a kamra, esetleg még egy hátsó szobácska. Külön-tető alatt, a főépülettől kissé távolabb épül az istálló, az ólok, félszer s egészen külön, a telek végén, a csűr. Nagy-

¹ U. o. 142. l. és lásd még *Divald Kornél*: „Szepes vármegye művészeti emlékei“. Budapest, 1905. Első rész. 77—79. l. (A Szepes vármegye Tört. Társ. kiadv.)

szalókon még minden csűr mögött szántóföld is terül el, mely közvetlenül a házhoz tartozik, mint beltelek (Hofacker). A házak berendezése egyszerű, de ízléses. A régi híres szepességi műasztalosipar termékeiből megmaradt még itt-ott néhány szép, faragásos, berakott bútor, egy-egy régi *Almery* (nagy szekrény), *Truhe* (láda), *Himmelbett* (mennyezetes ágy), de nagyjából már városban vett, újdivatú bútorzatot találhatni a németség lakásaiban. Még egyes fényűzőbb bútordarabok és dísz tárgyak, mint rúgós diván, ingaóra, tükrök, képek is gyakoriak falúhelyen manapság. A régi módi falusi bútort használják még pl. *Sörkuton*, hol festetlen faasztalból, falmelletti lóczából, székekből s színesre mázolt, virágokkal, sokszor vallásos mondással felékesített ágyból áll a szoba bútorzata. Az ágyakat rendszeren magasra vetik, hiszen minden gazdaasszonynak büszkesége, hogy mennél több tollas vánkost, dunyhát gyűjtsön s adjon majd férjhez menő leányának. Itt-ott szép reczekivarrás és fehérhímzés is díszíti a vánkost és ágyterítőt.

A német lakosság általában *jól él*, sokkal változatosabb és táplálóbb étrendje van, mint a tótoknak, goráloknak és ruthéneknek. Városokban a régi étkezési szokások már feledésbe mentek, de falúhelyen még meglehetősen egyforma a nép étrendje. A koránkelő felnőttek 4—5 órakor kenyeret esznek, kevés szalonnával s pálinkával, 8 óra tájban főtt ételt, u. m. krumpli- vagy brinzalevest; délben árpadarát (*gritz*) füstölt jüh- vagy disznóhússal, máskor derelyét (*Pirogen*) krumplival, túróval, ozsonnára kenyeret szalonnával és pálinkával, vagy tejet, vaját, túrót kenyérrel. A vacsora rendszeren főtt krumpli savanyútejjel, vagy egyszerűen megzsírozva, sóval, vagy pedig kukoriczakása vízben főzve tejjel. Általában minden alakban szeretik és fogyasztják a németek is a krumplit, de azért nem oly túlnyomó mér-

tékben, mint a tótok. Ünnepi ételek a marhahús rizzsel főve, rétes (Strudel), tejbenrizs, derelye (Pirogen), kalács. Ritka helyen főznek pld. ünnepen friss vacsorát, hanem megelégesznek rendesen a déli maradékkal. Városok közelében már a hagyományos étkezési mód is megváltozott; inkább kávé isznak reggelire s ozsonnára és gyakrabban jön az asztalra hús főzelékkel s pecsenye. Különösen Szomolnok vidékén, a nehéz munkát végző népnek főtápláléka a hús és erőteljes kosztón él. Az u. n. *bányászgaluska* (krumpli-liszt) itt kedvelt étel. Szeretik a szepesi németek a káposztás és brinzás tésztákat (a *Brinsekuchen* nemzeti eledel), a *Kneidchen*, *Pirogen* (brinzás burgonyapirével töltött nagy derelye), a „*Dschaderche*“ krumpliból és lisztből vajjal készült gániczaféle, a *Mohnletschen*, vagyis mákosperecz. Ez utóbbi karácsonyestén elmaradhatatlan, éppen úgy, mint Kislomniczon áldozócsütörtökön a *Pirogen* (*Pirogentag*), nagy ünnepen a sokféle kalács, patkó főtt aszalt gyümölcs.

Kedves itala a szepesi németnek nem annyira a bor, mint inkább a pálinkafélék. Régebben az otthonfőzött sör hidegen és melegítve (*Warmbier*) volt nemzeti italuk, de ma szivesebben és meglehetősen nagy mértékben fogyasztják a pálinkát, melyet, ha kedves vendégük akad, vagy családi ünnepeken vajjal és cukorral (mézzel) felforrálnak. Az alkoholizmus e nép között újabban terjed és rontó hatása testi és erkölcsi tekintetben itt-ott szintén jelentkezik.

A szepesi szászok *családi élete* tiszta és bensőségteljes. A házastársak egymást megbecsülik, a gyermekeket áldásnak tekintik s gondosan, szeretettel nevelik fel. E tekintetben csak olyan helyeken tapasztalható hanyatlás, hol a kivándorlás nagyobb mérveket öltött és sok család összetartását megbon-

totta. A nők általában erényesek és erkölcsi tisztaság dolgában a szlávoktól előnyösen különböznek. Az idegennel szemben zárkózott, rideg czipszer családja körében felmelegszik, kedélyes és közlékeny lesz és szabad nyilvánulást enged veleszületett ártatlanul csipkelődő, tréfálkozó hajlamának. A társaséletet szeretik és minden alkalmat felhasználnak a kedélyes, együttes vigadásra. A városok német polgárságának közös lakomái, szórakozásai: a czéhlakomák, lövész-ünnepségek¹ stb. ma már megszűntek s városi helyen a családi ünnepeknek sincs olyan jelentőségük, mint falun, hol a rokonságot és jóismerősöket, szomszédokat ezek gyűjtik időnként egybe s erősítik köztük a vérség és barátság kötelékeit. Ilyen családi ünnep elsősorban a *keresztelő* (*Këndelber*), mikor rendesen (pl. *Sörkuton*) a keresztszülőkön kívül megjelenik az egész rokonság s nagy lakomát csapnak. *Kislomniczon* a keresztanyák az asztalfőn ülnek a keresztelőlakomán s külön mellénykét viselnek. Ezt az ünnepélyes ruhadarabot ezüstzsinór és sárga czifraságok ékesítik, a belőle kilátszó ingújjat pedig gazdagon diszíti a fekete-sárga himzés és csipke. Itt még szokásban van az is, hogy a keresztanyák köszönőmondókat mondanak a lakoma végén s egy-egy kenyeret kapnak ajándékba, de más falvakban (mint *Hollólomnicz*, *Gnézda*) már nem tartanak nagy keresztelőt, hanem csak egyszerű uzsonnát adnak. A gyermekágyas nőknek azonban legtöbb helyen, még városokban is küldöznek ételfélét (becsinált, rántotta, tejes köleskása, melyet mézzel és olvasztott vajjal öntenek le és mazsolaszőlővel hintenek be, kalács) a komák és jó ismerősök.

¹ Lásd: „A szepesmegyei lövészczéhek élete“ cz. tanulmányomat (Közl. „Szepesvárm. multjából“, 1911. évf., Lőcse és különlenyomatban is) és a czéhlakomákra nézve lásd: „A szepesi szászok ipara és kereskedelme“ cz. fejezetet „A szepesi szász nép“ cz. munkámban 58—71. l.

A *gyermekek játéka*i alig mutatnak fel ma már eredetiséget. A fiatalság szórakozásai közül régebben a *fonó* volt a legáltalánosabb. Összegyűltek felváltva más és más leányos háznál a leányok és kiki magával hozta rokkáját. Eljöttek a legények is és tréfa, meseszó, ének mellett dolgoztak későig, majd táncz és mézes pálinka, kalács élvezése fejezte be az estét. Ma azonban már igen sok helyen betiltották a fonódákat, mert rossz következményekkel jártak, másutt a lentermelés lehanyatlása miatt azok maguktól megszűntek. Mostanában vasárnap délutánonként, esténként összejön a fiatalság és mézespálinka mellett, harmonikaszóra tánczol, de vannak évente néhányszor nyilvános táncmulatságaik is. Ha egy fiatal leány s legény megszeretik egymást, ha a szülőknek nincsen ellenvetésük, *eljegyzésre* s utána hamarosan *lakodalomra* kerül a sor.¹ A legény rendszeren a 20-as évek elején gondol a nősülésre, a leány 16—20 éves korában megy leginkább férjhez. Eredeti eljegyzési szokások csakis egyes félreesőbb falvakban vannak még meg s egymástól eltérők. Leggyakrabban a vőlegény egy idősebb megbizottja néhány férfirokonával megjelenik a választott leány házánál és megtudakolják a szülőktől, hogy beleegyeznek-e a házasságba. Kedvező válasz esetén kitűzik az eljegyzést, rendszeren szombat estére (Kislomnicz). Az eljegyzés maga, pl. *Nagyszalókon*, úgy megy végbe, hogy a vőlegény s idősebb rokona, násznagya megjelenik a leány szüleinél s a násznagy hosszabb mondókában kéri meg a leány kezét. E mondóka Ádám s Éván kezdi s a bibliára hivatkozik,

¹ *Holkó* M.: „Kirchliche Sitten und Gebräuche der alten Zipser“ cz. kis cikkében (mely a Pozsonyban megjelent „Kreuzkalender 1922“-ben 67—70. l. látott napvilágot) összeállította azokat a mondókákat, melyekkel a czipszer bejelenti az egyes családi eseményeket, amelyeknél az egyháznak is szerep jut, a lelkésznek.

hogy nem jó az embernek egyedül lennie, ezért elő-
 adja a legény szándékát s kéri a szülők beleegye-
 zését. (A falubeli fiatalság ilyenkor az ablak alatt
 szokott hallgatózni s különös vicz gyanánt erősen
 köhögnek.) Kedvező válasz esetén megtörtént az
 eljegyzés, „*Kranz*“, mikor is a leány fehér zsebken-
 dőt zöld ággal (tisztasága és szerelme jelképe) adott
 a vőlegénynek s az ünnepélyt táncz fejezte be. E
 szokás azonban szintén kimegy már a divatból.
Kakaslomniczon a vőlegény az eljegyzéskor vagy
 selyemkendőt, egy-két öltözetre való szép ruha-
 szövetet, czipőt s még egy díszesen bekötött imád-
 ságoskönyvet ajándékoz menyasszonyának, aki neki
 viszont egy magavarra inget ad. *Ruszkiban* az
 eljegyzés csupán gyűrűváltásból és megvendégelés-
 ből áll. Eredeti szokás maradt fenn máig *Sörkúton*.
 A kérő este ellátogat a leányhoz s az éjjelt is ott
 tölti, a szülők pedig, beleegyezésük jeléül, letakarják
 a fiatalokat. Azon a három vasárnapon, a mikor a
 kihirdetés történik, a menyasszony elmegy a temp-
 lomba s a leányok padjában az első helyen ül, mir-
 tuszcsokorral a fején. Eljegyzés után nemsokára,
 rendszeren néhány hét múlva, megtartják a lakodalmat,
 melyre nyolcz nappal, sőt pl. *Nagyszalókon* 14 nap-
 pal előbb meghívják a vőfélyek a vendégeket, az
 összes rokonságot s majdnem az egész falut s a
 lakodalom napján újra hívják a vendégeket. Külön
 vendég hívó mondókák is vannak. Az esküvőt meg-
 előző napon elviszik a leány hozományát jövődől-
 beli férje házához. *Gnézdán*, mikor az ágyneműt
 hordják, a falubeliek „kikeriki“-t kiáltoznak. A lako-
 dalom rendszeren vasárnapon kezdődik s egyes helye-
 ken még ma is három napig tart, de újabban, a
 rossz gazdasági viszonyok miatt, legtöbbször csak
 egy lakomából áll. *Gnézdán* az egyik tanú fel-
 köszönti a fiatal párt, azután tányéroznak az új pár

javára. Éjfél tájban három asszony elvezeti a menyasszonyt s levéve a mirtuszkoszorúját, díszes főkötőt tesznek a fejére. Ebbe a főkötőbe az asszonyok előbb pénzt dobáltak.

A főkötős menyecskét azután az egész násznép elkíséri férje házába. *Nagyszalókon* az ünnepi szónok rendesen a tanító; ő kéri fel a menyasszonyt, hogy kövesse kiválasztottját az oltárhoz s felszólítja, hogy e fontos perczben ne feledkezzék meg szülei jószágáról és fejezze ki előttük háláját. A menyasszony erre rövid mondokában elbúcsúzik a szülői háztól és kéri szülei áldását abban az esetben, ha ő költözik férjéhez vagy férje szüleihez. Ha viszont a vőlegény költözik fiatal neje családjához, ő búcsúzik el otthon s kéri apósát, anyósát, tekintsék őt a jövőben édes fióknak s a rokonokat is megkéri, hogy a családjukba befogadják. Ugyanott, mikor a fiatal férj fedetlen fővel hazavezeti nejét a lakóházba, egy asszony rossz agyagfazekat vág előttük a földhöz s ha az apró darabokra törik, szerencsét jelent. A férfiak addig a szomszéd házban gyülekeznek s pénzt gyűjtenek a fiatal párnak, melyet rendesen a tanító ad át ünnepélyesen, jókívánságokkal egyetemben a menyasszonynak, hogy az legyen a vagyoni jólétük alapja. A menyasszony köszönő mondokája s rövid ima után asztalhoz ülnek. A lakoma alatt rendesen zene szól s utána ismét pénzt szednek össze a szakácsnének s a cigányoknak. *Kislomniczon* az egyházi esketés után következő lakoma: húslevesből tésztával, fatálczákon tormával és czéklával felszolgált húsból, savanyú levesből (*Krubel-suppe*), tejben főtt kásából és kalácsból áll. Evés után ima és egyházi ének után ugyancsak énekszóval kíséri a menyasszonyt a vőlegény házába az egész lakodalmas nép. Ott beszedik mindenkitől a nászajándékot, a minek fejében minden meghívott

vendég 1 korona 40 fillért fizet. Az egész eljegyzést, lakodalmat vallásos szellem hatja át; a vendégshivógatók, felköszöntők tele vannak bibliai idézetekkel. A lakodalom az új férj házában folytatódik táncczal, imával másod-, sőt harmadnapon, ép úgy *Nagy-eörön* és *Sörkuton* is, a hol különösen sok szertartással, mondokával jár mind az eljegyzés, mind a lakodalom.

Sok helyütt tréfás szokások is divatoznak, pld. humoros felköszöntők, vagy *Ruszkiban* sült malacz- vagy bárányfarkot tesznek egy mirtuszszal megkoszorúzott tányérra és egy asszony verses felköszöntőt mondván, körülhordozza. A menyasszonytáncz (*Brautreiben*) is szokásban van még néhol. *Ruszkiban* a férfi a lakodalom végén csak hosszas tréfás alkudozás után, váltságdíj ellenében kapja meg menyasszonyát, kit az asszonyok számtalan főköttővel, leánypajtásai pedig bölcsővel (*Kripplein*) lepnek meg.

Ha gyász ér valamely családot, rokonai, ismerősei abban is részt vesznek, azonban a régi halotti tórokat (*Trauerbissen*), melyek nem egy esetben dorbézolássá fajultak, ma már lassacskán elhagyják. *Sörkuton* sem gyertyát nem égetnek, sem nem virrasztanak éjjel a halott mellett. Mikor a koporsót kiviszik a házból (mindig lábbal előre, nehogy visszajárjon) a küszöbön háromszor felemelik, annak jeléül, hogy a szent háromság hitében halt meg. Ez a szokás a *Gründnereknél* is igen általános. Némely helységben az elhunynak egyik legközelebbi nőrokona hangos sírás és jajgatás közepette búcsuztatja el a halottat családjától.

Érdekes népszokások divatoznak még a Szepességnek egyes németlakta vidékein, mint pl. a *Johannisfeier*, *bethlemes*, *három királyjárás*, *husvéti öntözés* (*Baden*, *Bedritschen*), de ezeknek részletezése igen

messzire vezetne.¹ Nevezetes a farsangi ünnep és álarczos körmenet Szepesbélán, mely régi népszokást mostanában felújították és a környékbeli német lakosság igazán nagyarányú ünnepséggé tették.

A szepesi szász nép iskolázott volta, értelmessége okozza, hogy közkeletű *babonája* kevés van. A fiatal leányok ártatlan szerelmi babonái (Andráscsillag ólomöntés, jósolás karácsony estéjén, Sylveszter éjjel s szent János napján a vízbe dobott koszorúból stb.) ugyanis nem eshetnek komolyabb beszámítás alá. *Legbabonásabbak a Gründnerek*, a kik mint bányászok, a jószerencsétől remélik boldogulásukat és számtalan módot tudnak a szerencse megnyerésére.

Ők még itt-ott hisznek hegyiszellemben-törpékben stb., kik a kincskeresésben segítik, vagy tévútra vezetik a bányászt. Azt tartják, hogy a vásárnap született gyermek könnyebben rátalál a rejtett kincsre, viszont nagypéntek szerencsétlen nap s minden munka, a mit akkor kezdenek, rosszul sikerül, kárba vész. A ki azonban nagypénteken tartózkodik az ivástól, az egész éven józan marad, akár mennyit igyék is. *Ménhárdon* többféle babona van elterjedve a nép között: *Lucza napján*² szentelt foghagymával keresztet irnak az istálló ajtajára, hogy a boszorkányok be ne jöjjenek; a ki késhegyével ütögeti az asztalt, annak házába bejön a szegénység; vihar idején gyertyát gyújtani ajánlatos stb. Ha a gazda tavasszal először megy vetni, visszatértekor a felesége leönti hideg vízzel, hogy egész évben friss és szorgalmas legyen.

¹ U. o. 95—100. l. és lásd még Dr. Greisiger Mihály: „Tátravidéki művelődéstörténeti adalékok“. (Magyar Kárpát-egyesület Évkönyve XXVIII. évf. 1901. Igló 92—94. l.)

² Lucza napjához sok babona fűződik. Néhányat felsorolt Greisiger említett cikkében. (U. o. 88—89. l.)

A czipszer nép naiv hite földöntúli lényekben, jó és rossz szellemekben nyilatkozik meg a *Huschwai*-, másként *Zmok*- vagy *Dzsuk*- (lengyel *Cmuk*)-ról szóló babonában, mellyel részletesen foglalkozott Dr. Gréb Gyula,¹ de melyet Dr. Greisiger Mihály is említ,² csak hogy más felfogással. A *Huschwai* neve a Szepességen közszájon forog, mint szolgáltrakész szellemé, ki pénzt, gabonát jutatót a hirtelen meggazdagodott embernek, vagy mint incselkedő, boszantó lényé, ki eltünteti egyes dolgokat, melyekre éppen a legnagyobb szükség volna. „Es ist ja verschwunden, als ob es der *Huschwai* genommen hätte“³ — mondják haragos keresgélés közben a szepesiek, bár ez a feltevés ma már inkább tréfás és nem alapszik komoly hiten. Gréb ugyan említ⁴ egy kakaslomniczi embert, ki mint megtörtént dolgot mesélte ő előtte, hogy színről-színre látta a *Huschwait*, zivataros időben a mezőn, szörnyű gyorsasággalrepülő s lánczot csörgető tűzes sárkány képében, de tekintve e nép intelligenciáját, jogosan feltehető, hogy eféle mende-mondákban ma már nem hisz s inkább mesebeli szörnyegeteknek tekinti *Huschwait*.

Számtalan ismerik azonban azt a mesét,⁵ mely szerint egy szegény asszonyt jércze képében vitt kísértésbe a *Huschwai*. Ez az asszony esős napon kimentett egy sárban vergődő nagy és élénk tollazatú jérczét s konyháján a tűzhelyen szárogatta. — Alig tért azonban magához a jércze, enni kezdett egy fazék

¹ Dr. Gréb Gyula: „Schmeks és *Huschwai*“. (Közl. Szepes vármegye múltjából, 1919. évf. 1—27. l.)

² Dr. Greisiger Mihály: „Tátravidéki művelődéstörténeti adatok“. (Magyar Kárpáteg. Évkönyve, 1901., Igló. 83—85. l.)

³ Dr. Gréb i. m. 2. l.

⁴ U. o. i. h.

⁵ Először közölte „Vaterländischer Hauskalender für das Jahr 1856. Kaschau“. V. ö. Greisiger i. m. 85—86, 1. és Gréb i. m. 3—4. l.

savanyú czéklából, miközben varázsigét mondogatott,¹ a mitől a fazék mindegyre jobban megtelt. Az asszony megakart szabadulni az ördögös madártól, de az kérte, ne bántsa, inkább ellátja minden szükségessel. Az asszony próbaképen pénzt, gabonát, fát stb. követelt s a jércze, a ki Huschwainak állította magát, mindent előteremtett. De az ebül gyült gazdagság ebül ment el s nemsokára megint Huschwai segítségére szorult a pazarló asszony, a bűvös madár azonban csak akkor hozott neki, a mit kívánt, ha az asszony neki igéri magát. Itt a Huschwai szinte a népmesék kísértő ördöge szerepét veszi fel, ki bizonyos javak fejében leköti örök kárhozatra a megszorult emberek lelkét. Az asszony odaigérkezik neki, de utóbb megbánja könnyelműségét s a szerzett jólétben sincs öröme, annyira bántja az aggodalom jövőendő sorsa felett. Végre egy tudós öreg ember azt a tanácsot adja neki, hogy adjon olyan feladatot Huschwainak, amely súlyos terhek czipelésével jár, mert akkor Huschwai megszakad. Az asszony azt kívánta erre a csodás madártól, hogy hordja tele a padlását búzával s akkor neki adja magát teljesen. Huschwai teljesíteni akarja a feltételt, bármennyi búzát hord is a padlásra az sohasem telik meg, mert a furfangos asszony meglékelte a padlást s a szobapadlót is, úgy, hogy az összehordott gabona egyfelől lefolyt a szobába s onnan a pinczébe. A madár a kimerültségtől végre megszakadt s az asszony megszabadult rossz szellemétől.

A befejezés, melyben a népmesék gyakori motivuma jelenik meg, t. i., hogy a főhős, kinek részén van a hallgató rokonszenve, túljár a rossz lélek észén — teljesen naiv és meglep az invenció

¹ „Rüben, Rüben mehret euch,
Mit dem Rand des Topfes gleich“.

üdeségével. E mesében tehát Huschwai jót tesz az emberekkel, de jótettéért nagy árt kíván s romlásba viszi azt, kinek szolgál.

A Huschwai elnevezést Gréb szerencsés ötlettel próbálja megfejteni.¹ *Weih* — németül ölyvet, általában ragadozómadarat jelent, míg *Husch*: a magyar suhanni, észrevétlenül villámgyorsan lecsapni, elő- és eltűnni, a szellem gyors mozgására utal. Az ölyvnek, sólyomnak vannak *német* mythológiai vonatkozásai² s valószínűnek látszik, hogy a czipszerek a Huschwairól szóló néphitét magukkal hozták, mikor beköltöztek a Szepességre.

Ép oly gyakran, mint a Huschwait, emlegetik a Szepességen különösen a Gründlerek a *Smok*-, *Zmek*-ot, e hatalmas szellemet, ki a hegyóriások mélyén tanyáz s a tátrai savanyúvíz forrásokat ő buzogtatja fel, a zivatarokat, de az áldásthozó és megtermékenyítő esőket is ő küldi. Greisinger hegyi istenséget lát benne, ki a bányászokat jó nyomra vezeti,³ de Gréb inkább vizi istennek véli,⁴ kinek tisztelete — mely még ma sem szűnt meg teljesen — az ősrégi forrás-kultuszra vezethető vissza. Ez az elnevezés: *Smok*, szláv, szorosán véve litván (smakas) vagy lengyel eredetű (*Ćmok*, *Ćmuk*) s németes alakja csupán a *Schmeks*, a Tátrafüredek német neve, hol az istenség otthonos. (Alsótátrafüred népies neve: „*der Gretzkocher*“ (*Grützekocher*) is, a buzogó forrásban feldobált apró kavicsokat ugyanis forró vízben főlő árpakásához hasonlította a népfantázia).⁵

¹ I. m. 8—9. l. Gréb megemlíti, hogy Gnédzán az egerésző ölyvet ma is *Hawai*-nak mondják.

² *Mogk Eug.*: „Germanische Mythologie“. Strassburg, 1907. 293. l.

³ I. m. 83. l.

⁴ I. m. 15—16. l.

⁵ U. o. 14. l.

Most már azt lehetne hinni, hogy a smok a szláv mythológiából került a szepesi német néphitbe s hogy a Huschwai voltaképen a szláv mythosz Smok-ja.

Azonban míg a szláv Smok tűzisten, ki szárnyas *sárkány* alakjában — bár néha ázott jérce képében is — jelenik meg, a németek Smok-ja vagy Zmek-je inkább a vizek istene,¹ kinek tiszteletére Péter-Pál napján még ma is összegyűl a szepesi faluk népe a tátrai savanyúvíz forrásoknál, hol lakmároznak, savanyúvizet isznak, mulatnak az összesereglett ünneplők.²

Így hát azt lehetne inkább feltenni, hogy a szláv Smok-tól csak a rokonhangzású nevet vették át németeink, de a Zmek-ben való hitük ősrégi épen úgy, mint a Huschwai alakja, a germán népies hagyományokon alapszik. A két szellemet annyi közös vonással ruházta fel a népképzelet (gyors repülés, szárnyas madár, sőt épen jérce alakjának fellevése), hogy talán nem tévedünk, ha azt valljuk, hogy Huschwai és Smok egy és ugyanazon lény, mely, mint a magyar néphit garabonczása, az embernek majd hasznára, majd ártalmára van s egyszer inkább a vizek ura gyanánt (Wassermann), máskor inkább ingerkedő házi szellem gyanánt szerepelteti a sohasem pihenő népképzelet.

A czipser *nép költészetét* jellemzi az, hogy *deczens* marad és szelid humor hatja át.³ *Schmidt Gizella* vitatja a szepesi szász népköltészet „deczens” voltát és hivatkozik a tátraaljai falvakban tett megfigyeléseire, a hol „a fiatalok élczelődése gyöngédtelen

¹ U. o. 20—21. l.

² Lásd Greisiger i. m. 84. l. és Gréb i. m. 17 l.

³ Lásd „A szepesi szász nép” cz. i. m. 171. l. és Weber R. „Zipser Volkshumor” cz. cikkei (Zipser Bote 1879. évf. 29., 34., 36., 40. és 42 sz.)

és vaskos s bizony gyakran nem is oly ártatlan.¹ Nézetét részemről nem oszthatom egészen, mivel épen a tátraaljai falvakban lakó szepesi németiség veszített sokat régi jó erényeiből és pedig a tátrai fürdőtelepek közelsége folytán, a melyek az erkölcsök bizonyos fokú romlottságát idézték elő.

Bethlehemes versek, lakodalmas mondokák, érzelmes hazafias katonadalok a főbb termékei népköltészetének.

A katonadalokból, a melyek leginkább szentimentális jellegűek, egy bokrétára valót közölt Schmidt Gizella.² De ezek közül sok újabb keletű, mivel Eperjesre³ a szepesi ujonczok csak azóta vonultak be, amióta nevezett város a 67. sz. gyalogezred hadkiegészítő parancsnokságának a székhelye volt. Nagy érdeme még Schmidt Gizellának az, hogy a közölt népdalok szövegén kívül a különféle dallamot is hozzátette.⁴

A czipszer nagyon ragaszkodik szűkebb hazájához és sok szép dalában hangot ad a szülőföld után való vágyakozásnak. Az elbeszélő költészet terén számos szép népregével és mondával szerepel a czipszer nép,⁵ a drámai költészetet pedig a régi

¹ Schmidt Gizella: „Szepesi német népdalok s népies énekek“. Közl. „Szepes vármegye múltjából“ cz. folyóirat, Lőcse 1918. 1—31. és 57—77. l.)

² U. o. 62—69. l.

³ „Zu Kesmark assentieret
Zu Eperjes rücken wir ein.“

U. o. 64. l. és lásd még:

„Zu Eperjes, zu Eperjes rücken wir ein,
Dort unsere Kameraden
Soldaten sollen sein“. (u. o. 63. l.)

⁴ U. o.

⁵ Lásd a Thökölyiek mondakörét. (Közl. „Szepes vármegye múltjából“ 1909. I. évf. Lőcse 218—222. l. és V. évf. 47—49. l.); továbbá Philipp J. „Sagen aus der Karpathenwelt“

„Schäferkomoedie“-k képviselik. E nép költészetének nem egy termékét magyar és német költők is feldolgozták.¹

A szepesi német dialektusban² írt lírai és elbeszélő költeményeket *Lindner* Ernő (1826—1902), a ki az úttörő kísérletek³ után (*Lumnitzer* Viktor [1815—1773.]) *Scholtz* Frigyes (1831—

Igló 1883.; „Zipser Bote“ 1880. évf. 28., 36., 38., 39., 44. és 46. sz. és 1881. évf. 37—38. száma; „A szepesi szász nép“ cz. munkámat 143—153 l. *Dr. Weber* Artur: „Einsame und Verkannte“ cz. gyűjteményét a „*Zipser Bund in Amerika*“ Leipzigben Spamer kiadónál adja ki a közel jövőben. Lásd még *Weber* A.-tól; Kölcsey „Kárpáti kincstár“ cz. novellájának lokális elemei. (Irodalomtört. IV. évf. 7—8. sz.). Megemlítenő még, hogy „*Zipser Volkssagen*“ cz. közölt a „*Zipser Anzeiger*“ cz. lőcsei hetilap 1867. évf. 39—41., 43—44. sz. 1868. évf. 21. és 27. sz. és lásd még *Therese Pulszky* „*Sagen und Erzählungen aus Zipsen*“ cz. cikkei. (u. o. 1867. évf. 47—50. sz.).

¹ Lásd „A szepesi szász nép a magyar irodalomban“ cz. fejezetet. „A szepesi szász nép“ cz. munkámban 154—161. l. és „*Jakob Krays Märtyrertum in der ung. Literatur*“ cz. cikket (Karpáthy Post 1909. Nr. 48.) Lásd még „*Die weiße Frau von Lőcse*“ cz. cikket (Karp. P. 1909. Nr. 20.); *Somlay* Károly „Iglói bimbók“ (Pesti Hirlap, 1913. évf. dec. 21.)

² A Szepesi Felföldön a Magas Tátra alatt, Poprád és Késmárk között, elterülő vidéken az úgynevezett „*Garschtvogel*“ dialektust beszélnek. A városi tájszólást a Poprád folyó mentén fekvő városokban, Poprádtól kezdve Késmárkig, illetőleg Leibiczig; a *falusi* dialektust Késmárktól északra, Podolinig, a Poprád mindkét partján beszélnek. A bányavidéki tájszólásról később szólnunk.

³ A szepesi német nyelvjárási műköltészet kísérleteiről részletesen szól *Mattyasovszky* Erzsébet „A szepességi német-ség nyelvjárási műköltészete“ cz. nagy alapossággal megírt szép tanulmányában, mely a „Közlemények Szepes vármegye multjából“ cz. folyóiratnak legközelebbi számában megjelenik. A szerző legnagyobb készséggel rendelkezésemre bocsátotta munkájának kéziratát és így utalhatok tanulmányomban kutatásainak legújabb eredményeire. Szívességét ez úton is hálásan köszönöm meg.

1911.),¹ *Keppler Sándor és Hahn L.*) a Szepesség egyik legjelesebb és leglehetségesebb népköltője. Versei gördülékenyek, ritmusuk kifogástalan és csodálatos forma-érzékről tesznek tanuságot. Sok költői invencziával megírt költeményeiben a czipszereknek annyira jellemző alaptermészetét és gondolkozásmódját híven tükröztette vissza, de erotikus költeményeiben távol áll a czipszer néplélektől. Költeményei, melyek már több kiadást értek,² nagyon népszerűek és elterjedtek a Szepes-ségen. Költői képzelete élénk és ez tette lehetővé, hogy a Karbunkulustoronyhoz fűződött szép mondát öt balladában, két dalban és egy költői elbeszélésben más-más megkapó variációban dolgozta fel.³ Lírai költeményeiben kissé szentimentális, de e tekintetben is hű marad a czipszer néphez, a melynek kedélyvilágában a szentimentalizmus jelentékeny szerepet játszik. Lindner költeményeinek erotikus vonatkozásait Csokonai-, Petőfi-, és Bürgertől vette s dr. Mattyasovszky Erzsébet nyomról-nyomra mutatja ki e költőknek Lindner költészetére gyakorolt hatását, mert a szepesi nép alaptermészete teljesen kizárja az erotikumot.

¹ *Scholcz Frigyes* költeményei a „Zipser Bote“ (Lőcse) és „Karpathen Post“ (Késmárk) 1880—1909. évfolyamaiban jelentek meg. — „Studienfahrt zweier Schulvereiner aus Spree-Athen“ 1882-ben Késmárkon irodalmi nyelven megjelent éposza költői szempontból gyenge, zűrzavaros, de hazafias tendenciával bíró kis munka. Scholcz Frigyes érdeme továbbá, a mint ezt Mattyasovszky Erzsébet kiderítette, hogy ő biztatta Lindnert a nyelvjárási műköltészet művelésére.

² „Fliegende Blätter in Zipser Mundart von Ernst Lindner, 1864.“, vagy eredeti címe „Fahrtbihndier Zeperscher Liederposchen, en verflizten Jong und verschämten Jongfern vor die Brost gertochen von Lëndners Ernst von Käisenmark“, mely 1879-ben bővített új kiadást ért Budapesten és Lőcsén.

³ V. ö. Lindner E. erre vonatkozó kis cikkével a Magyar Kárpát-egyesület Évkönyve, 1879, Késmárk, 320—327. l. és lásd még Mattyasovszky Erzsébet i. munkáját, a ki részletesen méltatja e balladákat.

Ifjúságára való visszaemlékezései megható közvetlenséggel és melegséggel érintenek minket is. Különösen megható „*Zëpser Kënderns Frihjohrfraiden*“ cz. bájos költeménye. Szűkebb hazájához, a Szepességhez való ragaszkodásának és szeretetének¹ ismételt szobbnél-szebb versekben ad kifejezést.²

Lindner tanítványának tekinthető a leibiczi származású *Götz Rudolf*, a ki jelenleg mint nyugalmazott polgáriskolai tanár Csanákhegyen Győr mellett szőlő- és gyümölcsstermeléssel foglalkozik. Költeményeit „*Frihlëngs-Kneppel aus'n Zëpser Blumgarten obgeflockt*“ cz. bocsátotta közre Késmárkon 1886-ban. Götz Lindnernek méltó tanítványa és lírai költeményei mindig hangulatosak, kedvesek, megkapók és ha népies kifejezéseivel Lindnernél erőteljesebb és nyersebb is, mégis megtalálja az utat

¹ Különösen megkapó: „Main Herz in es Zepsen, mein Herz es nech hie!“ cz. költeménye.

² Lindner költészetének jellemzésére lásd még *Gust. Heinrich*: „Besprechung der Gedichte im Zipser Dialekt“. (Lit. Berichte aus Ungarn. Bl. III. 1879, 604—612. l.) és *Mattyasovszky* Erzsébet: „Lëndners Ernst von Käisenmark 1826—1902“ cz. értékes német nyelven megjelent cikkeit a „Karpathen Post“ 1920. évi október 20-iki és következő számaiban Késmárkon. A cikksorozat „A szepességi német nyelvjárásos műköltészete“ című tanulmányainak egyik legsikerültebb fejezete. — Lásd továbbá „A szepesi szász nép“ cz. munkám 151., 152. l. Igen figyelemre méltó *Lám F.*; „Ernst Lindner“ cz. szép cikke a „Karpathen Post“ 1902. évf., 45. sz. és ismeretlen szerzőtől származó megkapó nekrológja, u. o. 40. sz.; továbbá lásd még dr. *Emericzy V.*; „Lindner's Liederposchen“ cz. költészetének kritikai ismertetését (Zipser Bote 1878, 51. sz.) és egy ismeretlen szerzőnek „Fortblihdijer Zepser Liederposchen“ cz. cikkét (u. o. 52. sz.) — Értékes cikkeket írt még Lindner költészetéről *Rudolf Weber*: „Über Mundart und mundartige Dichtung“ (Zipser Bote, 1879. 1—2. sz.); „Lindner's Gedichte aesthetisch erklärt“ (u. o. 3., 5., 7., 12. és 14. sz.) — Lindner műfordításainak (Arany és Petőfi) és egyéb filológiai és irodalomtörténeti működésének méltatását lásd *Mattyasovszky E. i.* tanulmányában.

szívünkhöz és a Szepesség utáni vágyódását mesteri módon és költői ihlettel tudja bennünk felébreszteni. Forrón szereti a szepesi földet, a hol szerinte a természet tavasszal sokkal dúsabb és szebb színben pompázik, mint másutt. Lelke újra és újra a Szepességre száll vissza („Aus der Puszta“, „Der Junge Müller“, „Ich meih't ä häim“) és szülőföldjéhez való odaadó szeretetének hű kifejezést ad, midőn tavasszal felkiált:

Der Frihläng rudert, schwängt die laichten Fliegel
Eins Zäpsers wunder, wunderschöne Häin.
Es blihn die Thäler, Aun, die Hobergeriegel,
Die Schlaün, die Kippen und Tschidrömgengbäim.

Igen kedvesek és népszerűek még „Es rauscht en Feld“, „Ich fänd sie nēch“, „Michäile Nocht“ cz. versei.

Lindner feljegyzéseiben, melyeket Mattyasovszky Erzsébet kutatott fel a Tudományos Akadémia kéziratgyűjteményében, megrója Götzöt erőltetett népies kifejezéseért, versrimeinek tökéletlen voltaért és kifogásolja végül, hogy ő is nem eléggé önálló, mert tulságosan Hebel, Burns és Lindner költészetének hatása alatt áll. Erotikus költeményeit még Lindner is frivolaknak találta, pedig e tekintetben mutatható ki legjobban Lindner hatása Götz költészetére.¹

Lindner hatása alatt állott eleinte még *Weber Rudolf* is, a ki 1843-ban Poprádon született és Budapesten, mint az ottani ev. főgimnázium jeles tanára 1915-ben halt meg.² Weber R. azonban már

¹ Götz R. „Frihlängs-Knäppel“ cz. verskötetén kívül még a „Karpathen Post“ és „Zipser Bote“-be tett közzé költeményeket. (Mattyasovszky Erzsébet i. m. közli az évfolyamokat és lapszámokat, melyekben Götzről versek megjelentek). — Lindner köréhez tartozott még *Schlafkovszky Lajos*. Költői működésével foglalkozott dr. Gréb Gyula: „Aus dem Tagewerk eines Zipser Dichters“ cz. cikkében. (Karpathen Post 1919, Febr.)

² Tanári működését gyönyörűen jellemezte dr. *Szigethy Lajos* „Weber Rudolf“ című cikkeiben. (Budapesti ág. hitv. ev. főgimn. értesítője, 1911. 1—6. l.)

önállótehetség, a ki mint elbeszélő költő Lindnert is felülmúlta, bár sokat tanult tőle. Elbeszélő költeményeiben a kedélyes, humoros elem az uralkodó, mulattat és gyönyörködtet és néhány költeménye oly népszerűségre tett szert, hogy úgyszólván közszájon forog. Ilyen népszerű elbeszélő-költemény „Der Jake mit der Geig”.¹ A „Jake” (Jakab) otthon felejtí a hegedűvonót és visszafordul érte, de a hegedűt elrejtí egy bokorba, a hol egy vasárnapi vadász vadnak nézi és meglövi. A bíróság előtti tárgyalás leírását költői ihlet és igazi hamisítatlan szepesi humor jellemzik. Még ennél is sikerültebb a szepesbélai „Der Salmo” nevű szabónak tragikomikus esete,² míg a „Der Striegon”³ hosszabb elbeszélő-költeményében már a józan czipszer morálnak is hangot adott. Pompás, jóízű humor élénkíti a „Der heilige Aegide aus Deutschendorf”.⁴ Épen olyan sikerültek „Der Jone aus Michelsdorf”,⁵ „Der Roßhandel”,⁶ „Anno Eins”,⁷ „Die Hosenjog”,⁸ „Die Bärenjog”,⁹ „Der Goldsucher” (138—147. l.) és „Der Ferkelkopp” (153—158. l.) stb. már gyengébbek. „Weber R. költeményei „Zipserscher Liederbronn” cz. jelentek meg szótármagyarázattal együtt Budapesten Kókainál 1896-ban, a melyben megható lírai költeményei is tekintélyes részt foglalnak el. Weber R. nagy természetbarát és mivel a természet a Szepességre oly dúsan pazarolta minden kincsét, ismételten megénekli a Szepesség és a

¹ Rudolf Weber: „Zipserscher Liederbronn” Budapest, 1896. 1—3 l.

² U. o. 76—82. l.

³ U. o. 34—41. l.

⁴ U. o. 59—69. l.

⁵ U. o. 120—127. l.

⁶ U. o. 49—52. l.

⁷ U. o. 114—117. l.

⁸ U. o. 18—25. l.

⁹ U. o. 97—108. l.

Magas Tátra természeti szépségeit. Mikor fecskemadár módjára visszatér a hõn szeretett szepesitájakra, ujjongva felkiált: „Ach Zëpserland, du mein schaënes Land“.¹ Különösen szépek a „Poperliederchen“ cz. versei (9—10 és 89—97. l.), melyeknek alaphangulata lágy, érzelmes és humoros. Weberigazi czipszer költõ, a kigyõngéd szeretettel énekli meg a bensõségteljes családi életet; az erotikumot teljesen számûzi költeményébõl, ellenben a családi boldogságnak hivatott költõje és a békés, csendes életmód dicsõítõje. Találón jellemzi Weber költészetét Mattyasovszky Erzsébet mondván² „Weber egész versgyûjteménye minden czipszer szemében szent, de hogyha objektíve is ítéljük meg õket, meg kell állapítanunk a versek megható báját és ártatlan humorát. *Jólesõ, kristálytisza alpesi levegõ csap meg bennünket, ha e költeményeket olvassuk, valamint az alpesi virágoknak finom, zamatos illata*“. Weber Rudolf költészetének népszerűségére vall, hogy versgyûjteményének elsõ kiadása néhány év alatt teljesen elfogyott és az új kiadás, mely nem régen Schmidt Emil késmárki könyvkiadónak „Zipser Bücher“ cz. vállalat harmadik kötete gyanánt megjelent, is nagy kelendőségnek örvend. Az Amerikába kívándorló czipszerek talizmánul magukkal viszik Weber R. „Zëpsërscher Liederbronn“-ját, hogy ott a messze távolban annak dalaival ébren tartsák a hõn szeretett „Zëpserland“-hoz való szeretetüket és ragaszkodásukat.

Némileg Weber R. tanítványának tekinthetõ Dr. Hensch Aurél (1858—1921),³ a ki „Schmaläune“

¹ „Wanderschaft“ cz. versében, u. o. 17. l.

² I. kéziratában.

³ Mint nyug. közigazgatási ítélõbíró Budapesten halt meg, 1921 október hó 28-án. Szép nekrológot hozott róla a Karpathen Post 1921. évf. 46. sz. és költészetét szépen méltatta Karl Franz Leppa „Schmaläune“ cz. cikkében, mely a „Heimatbildung“ cz. folyóirat 1922. évf. Reichenbergben jelent meg. Ezt a cikket leköszölte a Karp. Post 1922. évf. 2. sz. is.

álneven 1910 március óta bocsátotta közre a „Karpathen Post“ különböző évfolyamaiban, utóbb könyv alakjában elbeszélő költeményeit.¹ Lírai költeményekkel nem próbálkozott meg Schmaläune, hanem kifogyhatatlan humorral dolgozta fel a czipszereknél termett jóízű és ártatlan bohóságokat. A czipszerek mohón olvasták költeményeit és sokan anyagot is szolgáltatnak Schmaläunenek, a ki azt a maga költői invencziójával megtoldotta és feldolgozta. Könyvében 39 sikerülnél sikerültebb mulatságos elbeszélő költeményt bocsátott közre. Szepesszombaton („Girnmärk“) kívül főleg *Szepesbéla* humoros elbeszélő költeményeinek színhelye.

De kijut e szereplésből a többi szepesi városoknak még Késmárknak és Lőcsének is és falvaknak egyaránt. A „Der Jake mët der Zieg“ cz. versében egy malompataki czipszer együgyűségét örökíti meg tréfás hangon.² A czipszer bizalmatlan, begombolkozott természetét pompásan rajzolja meg. „Der Käibe mëtn Zannt“ cz.³ költeményében. Egy forbergi paraszt Késmárkon ellenértékül inkább kihuzatta az egészséges fogát azért a tüzelőfáért, melyet a fogorvosnak szállított, semhogy várna addig, míg fogai közül valamelyik odvasodnék s akkor számolna el vele. A szepesi jellem gyenge oldalait nem sértő, hanem humoros és szeretetteljes hangon bonczolgatja Schmaläune verseiben és Weberen kívül talán egyik költőnk sem ismeri annyira a czipszer nép jellemét, mint épen Schmaläune. Költeményei a szepesi német nép-

¹ *Schmaläune's lostije Geschichten. Heiteres aus dem Zipserland in Zipser Mundart.* Kesmark. Emil Schmidt 1919 (Zipser Bücher 1. Band). Néhány költeményét leköszölte az Amerikában Newarkban 1920-ban megjelent „Festschrift zum Zipser Volksfest“ cz. alkalmi röpirat.

² U. o. 5—10. l.

³ U. o. 11. l.

lélek igazi tükrei. A czipszerek ósdias konzervatizmusát, élthetlenségét¹ tárgyalta nem egyszer szebbnél-szebb verseiben. Verseiben nagy hatással van ránk, hogy az eseményeket közvetlenül és a cselekvést színesen és élénken állítja szemünk elé és a kómikus helyzeteket mesésen domborítja ki, mint pl. „die Kniesner Sonnenuhr“ cz.² versében. Schmaläune költeményei ma már vitássá tették Lindner verseinek népszerűségét is, mert Lindner erotikus jellegű verseivel sokat vétett a czipszer nép szűzies tisztasága ellen. Schmaläune költeményei egy tiszta, nemes, puritán czipszer tájszólásos költészet nemes gyöngyei, melyek a népre is nemesítőleg hatnak.

A „Bäeler Stickl“ közül nem egyet megörökített ő igen sikerülten és kaczagtató humorral.³ Dialektusa pompás, kifejezései népiesek, de sohasem nyerseks, hanem mint népköltő is mindig művészi és deczens maradt és a szó nemesebb értelmében Lindneren és Weberen kívül a Szepesség tájszólásos műköltészetének egyik legjelesebb költője.

Részint Weber R. hatása alatt áll *Krompecher* Kornél (1843—1897.), a ki fiatalon, a legszebb férfikorban halt meg Felkán. Összesen csak öt elbeszélő költemény maradt reánk, de az a néhány költemény mind forma, mind tartalom tekintetében Lindner, (Weber és Hensch Schmaläune), tehát a legjobb czipszer költők mellett biztosított neki helyet. Páratlan humorral rajzolta meg a nép életéből merített mulatságos eseteket és a könnyedén kezelt rythmus kitűnő formai készségre vall. Nem sajnálhatjuk eléggé, hogy Krompecher Kornél oly korán befejezte földi

¹ „Die billige Fuhr“ 49—50 l.

² 96—99. l.

³ Különösen sikerültek „Die Bejlersche Faierspritz“ 25. l.; „Die Nochtwächter aus der Bejl“ 39. l.; és „Gespännster en der Bejl“ 54. l.

pályafutását, mert benne megvoltak mindazok a költői kvalitások, a melyek a Szepesség legkiválóbb népköltőiben fellelhetők. „*Der Häifesch en Gäns-grobn*“¹ kitünő humorral megírt mű, míg „*Der Rude of der Jog*“ ép oly plasztikus, de a részletekben már kissé nyersebb alkotás. Az előbbiben a strázsaiak együgyűségét mutatja be, a kik egy nagy zivatar után bálnát fedeztek fel a libaárokban. E hír hallatára lázban van Strázsa egész lakossága és a legválogatottabb fegyverekkel indulnak az izgalmasnak ígérkező bálnavadászatra, de csakhamar nagy konsternáció támadt, mert a bálna hirtelen eltűnt. Ezt a kétségbeesést, a melyet a bálna hirtelen eltűnése okozott a strázsaiaknál, igen mulatságosan írja le a költő. Végre hosszas nyomozás után megállapítják, hogy a bálnát a filefalvi cigányok vitték magukkal, elásták és szőröstül-bőröstül elfogyasztották, mert

„*Der Häifesch nur a Äissel wor.*“

Kéziratban maradt ránk „*Der Faierlärm en Girmark*“; „*Ë Pester Mäuler en Girmark*“ és „*Die elektrische Präub oder der Fartschrift en Matzdrof*“.²

Érdekes egyéniség a szepesi tájszólásos költészet művészi művelői sorában dr. *Alexander Béla* (1858—1916). Tősgyökeres késmárki család gyermeke, a ki mindenkor tőle telhető módon ápolta és fejlesztette a szepesi népszokásokat³ és profanizálásnak vette, hogy a czipszer tájszólást főleg humoros elbeszélő költeményeknél alkalmazták. Alexander bizonyí-

¹ *Krompecher K.* „*Der Häifesch en Gäns-grobn*“ és „*Der Rude of der Jog*“ cz. két költeményét Kövi J. „*s Pisenstätzchën*“ Késmárkon 1912-ben megjelent gyűjteményében a 124—129 l. közölte.

² Az utolsó helyen említett költeményt dr. Hensch Aurél (Schmaläune) küldte el nekem közvetlenül halála előtt.

³ „*Wós der Vóter en Súhn léhrt*“. (Karpathen Post 1909, 12. sz.)

tékát adta, hogy a czipszer dialektusban komoly, sőt tragikus tárgyakat is lehet művészi versformába önteni.

Költeményeit a „Karpathen Post“-ban tette közzé s legmeggrázóbb költeményei közül való „Wäisst noch wie's wor?“, melyet Kövi I. is felvett gyűjteményébe¹ és „s ës Krieg“, mely a „Karpathen Post“-ban jelent meg és az 1920-ban Amerikában, Newarkban megjelent „Festschrift“-ben. Az előbbi költeményében élénk lírai színekkel ecseteli egy jegyespár boldogságát és borzasztó ellentétben élénk állítja a harctérről megcsonkítva hazatérő rokkant vőlegénynek boldogtalanságát — az utóbbiban a háború okozta sebeket plasztikusan és meghatóan emeli ki. Hangelattelijes és megható költeménye a „Summernocht“ (Karpathen Post 1915. 33. sz.)

Kövi (Steiner) Imre késmárki születésű (1839—1917.) iglói ev. főgimn. tanár fáradhatatlan buzgalommal sok német irodalmi nyelvű költeményt szepesi dialektusba ültetett át. Átültetéseinek nagy részét „s Pizenstätzchen“ címen Késmárkon 1912-ben megjelent gyűjteményében tette közzé². Átültetett szepesi dialektusba Hoser H., Kühn D., Scherer F., Stoltze, Gerstner, Bormann E., Waldbach P. és másoktól, azonfelül magyar költőktől, különösen Petőfitől sok költeményt fordított le. Átültetéseinek nem oly szerencsések, de magyarból szepesi tájszólásra fordított költeményei sikerültek és kedvesek.³ Írt még Kövi néhány eredeti költeményt is és ezek közül élénk leírásai révén legkiválóbb „Di Käis'nmärk'r Jong en 48-jar Joor“.⁴

¹ I. m. 118—120 l.

² 103—118. l.

³ „Füstbe ment terv“ és „Temetésre szól az ének“ igen sikerültek. Lásd ezeket u. o. 118. l.

⁴) U. o. 98—103. l.

Kövi nagy érdemet szerzett az által is, hogy öreg napjaiban kitartó szorgalommal összegyűjtötte az anyagot a szepesi tájszólás szótárához, melyet dr. *Gréb Gyula* dolgozott fel újabban az összehasonlító nyelvtudomány legújabb eredményei alapján.¹

A legújabb és legfiatalabb czipszer generációhoz tartozó népies költő *Lám Frigyes* (szül. 1881 május 13. Késmárkon), a ki mint úgyszólván valamennyien a népies szepesi költők között a késmárki ev. liczeumban végezte középisk. tanulmányait és jelenleg győri leánygimnáziumi tanár. Irodalmi működésre sarkalta őt Bruckner Károly késmárki liczeumi igazgató, a kit, mint egykori tanárát, nagyon megszeretett. Utóbb² (1915) Rosegger biztatta őt költői működésének folytatására, miután hosszabb levélváltás után az vele személyesen megismerkedett és elolvasta tájszólásos verseit is, melyek az ősz költőnél nagy tetszésre és elismerésre találtak.

Lám nagyon termékeny író,³ a ki nemcsak tájszólásban, hanem irodalmi nyelven is műveli a költészetet és azonfelül még mint műfordító is sikert

¹ A szepesi német tájszólás nagy szótárának kiadása a nagy nyomdaköltségek miatt egyre késik. Újabban az Amerikában lakó czipszerek között vél a fáradhatatlan tudós szerző — hozzám intézett sorai szerint — anyagi támogatást szerezni, hogy az úttörő munka végre megjelenhessen.

² Hozzám írt levelében ezt írja: „Ha irogatok, annak a bűne kedves jó Károly bátyánk lelken szárad. Ezt versben („Die schönste Musik“ a Popperwasser gyűjteményben) is megírtam.

³ Mintegy 800 költeménye van eddig és ebből megjelent a negyedrésze. (A „*Zipser Treue*“ címén megjelent 1921. évben Budapesten 44 költeménye, de ebből csak öt a szepesi tájszólásban írt vers. A „*Poppervasser*“ cz. Schmidt E.-nél Késmárkon megjelenendő gyűjteményében 50 darab félnémet-nyelvű verse szerepel. Írt *Lám* dialektusban még 20 prózai elbeszélést (az egyik megjelent Kövi i. m. 13—16. l.). Irodalmi

aratott.¹ Tájszólásban csak azért is, hogy meg ne szakadjon az a folyamat, melyet Lindner, Weber, Götz, Kövi, Hensch és Alexander olyan szépen képviseltek. „Azért írok, hogy az új generáció kedvet kapjon, hogy hézag ne legyen a folytonosságban.”²

Lám Frigyes kiváló költői tehetség, de tájszólásos költeményeiben némelykor a kelleténél erőteljesebb, sőt néha talán már rusztikus is („Der Potok”).³ A hamisítatlan czipszer humor nála is feltalálható és erről tesz tanúságot „Der Turmmächter und sein Sischen” cz. elbeszélése, a mely egy eredeti tréfás Bejlerstäckel és Rosegger tetszését is megnyerte. Humorát ragyogtatja „E Bejlerstäckel” és „Der Schneij” cz. mulatságos költeményeiben, melyeket kéziratban olvashattam és legközelebb napvilágot látnak a „Karpathen Post”-ban. Szülőföldjéhez ő is erősen ragaszkodik és megható versekben örökíti meg Szepesség és Késmárk után való vágyakozását. A honvágyat („Der Zipser in der Fremd”)⁴ eleven színekkel ecseteli és megható kedvességgel akarja visszavarázsolni gyermekkori boldogságát, mikor így énekel:

nyelven megjelentek költeményei a „Karpathen Post” és „Zipser Bote”-n kívül főleg németországi a karlsruhei „Badenia”, a breslaui „Nord u. Süd”) szépirodalmi lapokban és osztrák folyóiratokban („Moderne Welt”; „Heimat”. „Wiener Illustrierte Zeitung” stb.).

¹ Mintegy 250—260 műfordítása van. Arany J. balladáiból közölt néhányat a „Süd és West”. Nagyon helyesen mondja hozzám írt levelében „Sponer Andor emlékének nem szabad kivesznie, az ő működését is akarom folytatni.”

² Lásd hozzám intézett levelében.

³ „Zipser Treue” cz. verskötetének 34—35. l. Kiadta a Szepesi Szövetség 1921 Budapesten.

⁴ U. o. 30. l. Szepesi német tájszólásban írt jeles költeményeit a Budapesti Szepesi Egyesület óhajtja legközelebb könyvalakban kiadni.

„Und wär ich äuch e ormer Beetler,
Zieht's fart zur Stoodt mich dach zurëck...
Schlossberg, mët deine Pamschen, Veilchen
Machst jong mich wieder far e Weilchen,
Brëngst mer ëns Herz mein Kënderglëck.“¹

A szepesi bányavidék dialektusában — *Gründlermundart*² — a hová Gömörmegyének (Dobsina)³ és Abauj-Tornamagyének (Meczenzéf,⁴ Stoósz és környéke) néhány községe is tartozik, legkiválóbb népies költői *Gallus* Péter, meczenzéfi születésű, jelenleg nógrádmegyei kath. pap; *Ratzenberger* Ferencz szepesbélai evang. lelkész és *Klein* Samu volt dobsinai polgáriskolai igazgató. Mind a három versein jóízű humor ömlik el.

Gallus Péter (De Metzensaifna Kiëch),⁵ és *Klein* Samu (As Richtersetzen en der Topscha)⁶ humoros, elbeszélő költeményeket és utóbbi még sok lírai verset, különösen dalt is írt.

Ratzenberger Ferencz kisebb költeményeit főleg a Lőcsén megjelent „Zipser Bote“ című hetilapban tette közzé és újabban könyvalakban is óhajtja őket közreadni. Néhány jelesebb versét *Kövi* Imre is közölte „s Pirenstëtzen“ című gyűjteményében.⁷

¹ „Owwen Schlossberg“ cz. versének utolsó strófája. (U. o. 32—33. l.). Az 1920-ban Amerikában Newarkban megjelent „Festschrift“ közölte Lám Fr. „Bei'n Grullnbränden“ cz. hangulatos versét.

² E tájszólás tudományos ismertetését lásd *Mohr* Győző: „A gölniczbányai nyelvjárás hangtani sajátosságai“. Kolozsvár, 1902. és *Lersch* Ernő: „A gründler nyelvjárás alaktani sajátosságai“. Kolozsvár, 1904.

³ *Mráz* Gusztáv: „A dobsinai német nyelvjárás“. Budapest, 1909.

⁴ Dr. *Gedeon* A.: „Az alsó-meczenzéfi német nyelvjárás hangtana“. Budapest, 1905.

⁵ *Kövi* I. i. m. 156—159. l.

⁶ U. o. 137—142. l.

⁷ „De Kalichgruub“, „Pein Bein“; „Es Geschpenst“; „De Bespu“ címűeket 147—147. l.

Néhány ügyes Gründlerdialektusba való átültetést, illetőleg fordítást végzett még *Kliegl* Tivadar néhai szomolnoki városi tisztviselő.¹

A népies drámairodalom a népies költészet egyéb ágainál jóval szegényebb. Gründlerdialektusban írt *Fest Emilia* Szomolnokon „*Die Kolibe händan Roten Park*“² cz. kedves életképet és Garschtvogeldialektusban legújabbán *Ehlersné szül. Faix Margit* Nagyszalókról „*Der hëbsche Knaicht*“³ című hangulatos életképével ügyes népköltőnek mutatkozott be.

¹ Kövi kettőt közölt tőle „*Pein Sautanz*“ és „*Onsre Schmelenz*“ címűeket 146—147. l.

² „*Die Hütte hinter dem Rotenpark*“. Kövi közli egész terjedelemben. 148—156. l.

³ Ezt a darabot nagyszalóki dilettánsok 1921. augusztus havában Késmárkon tartott „*Volksbildnerkurs*“ alkalmával nagy sikerrel és hatással be is mutatták és a Volksbildnerkurs külföldi hallgatói nagy tetszéssel fogadták azt. — A czipszer tájszólásos műköltészetéről rövid és nagyon hiányos ismertetést nyújtott újabban *Ella Triebnigg* „*Deutsches Schriftum in der Zips*“ című. („*Der Panther*“ című folyóirat IV. évf. 619—621, 1916., Leipzig) cikkében.

3. A szepesi tótok.

A tót nép lakóhelye. Az 1910. évi népszámlálás tévedései. A szepesi tótság csökkenésének magyarázata. A tót a városokban mindegyre jobban tért foglal. Kisvármegye eltótosodása. A tótság legerősebb fészke a szepesváraljai, iglói és lőcsei járások. A szepesi tót nem tiszta szláv faj. Szellemi képessége. Nyelvtehetsége. Vallásossága. Általános jellemzése. A szepesi tót dialektusa, vallása, főfoglalkozása, ruházata, lakása, étkezése. Egyházi és családi ünnepek (leánykérés, eljegyzés, tolvajéjszaka, keresztelés). Babona. Népköltészet.

Szepesmegye lakosságának legnagyobb kontingense a *tót nép*,¹ mely különösen a Hernád folyó völgyében lakik tömegesebben. A statisztikai kimutatás szerint (1910-iki népszámlálás) 97.077 tót élne e vármegyében, tehát az összes lakosságnak 56·2%-a. E szám azonban mindenesetre nagyon túlzott és azon jóhiszemű vagy szándékos tévedésen alapul, hogy mintegy 24.000 gorált (lengyel) tótnak írtak be a népszámlálási íveken. Bár a határt a két szláv nép között szabatosan megvonni némelyik faluban ma már lehetetlen, hozzávetőleges számítással úgy körülbelül 73.000-re tehetjük a szepesmegyei tótok számát, a mi a megye összlakossága 43%-ának felel meg. Az a néhány százaléknyi csökkenés, mely a legutóbbi

¹ Az egyes falvakban szerzett saját adataimon kívül lásd még dr. *Pechány* Adolf: „A magyarországi tótok.” (Nemzetiségi Ism. Könyvtár III. k.) Budapest, 1913.; továbbá dr. *Pechány* A.: „A felvidéki tót népről.” (Földrajzi Közl. 1900. V—VI. f.) és végül *Steier* Lajos: „A tót kérdés.” Liptószentmiklós, 1913.

évtized folyamán a szepességi tótoknál mutatkozik, a nagymérvű kivándorlásban leli magyarázatát, mert egyébként a tótság eléggé szapora s beolvasztó képessége jelentékeny, a mit az bizonyít legjobban, hogy számos régi német község eltótosodott, de egyetlen tót község nem lett németté vagy anyanyelvében magyarrá, azonfelül a városokban is mindegyre jobban tért foglal. Iglón pl. ma több mint 5000 tót él s Lőcsén is a lakosság kisebbik fele tót. Azoknak a községeknek a száma, melyeknek más nemzetiségű lakosságát az idők folyamán teljesen magukba olvasztották, igen jelentékeny s hódításaik a magyar, német, ruthén és gorál területen egyaránt érzékeny veszteségeket okoztak. Így a hajdani Kisvármegye¹ (Lánczúsótfalu, Bethlenfalva, Ábrahám-, Csontfalva stb.) azelőtt főleg magyar lakossága már-már elfeledte anyanyelvét s elvegyült a tótság között; így Csütörtök-hely, Odorin, Ágostháza, Svábfalva német lakosai ma tótok s Káposztafalva, Márkusfalva, Illésfalva, Szepessümeg — mely utóbbiak lakossága úgyszólván Iglóból él — e főleg magyar város közvetlen közelében, nem hogy magyarosodnék, de nem hallani bennük mást, mint tót szót. A járások közül abszolút többségben vannak a tótok a szepesszombati, iglói, szepesváraljai és lőcsei járásokban, míg a többiekben a hivatalosan kimutatott tót többség már inkább a gorálok javára irandó. A tiszta tótság legerősebb fészke a szepesváraljai, iglói és lőcsei járásokban van, hol a kisebb városok kivételével alig lakik számbavehető magyar és német elem.

A szepesi tót nem tekinthető ma már tiszta fajnak, épen a nagymérvű és sokoldalú keveredés miatt s faji tulajdonságai részben elmosódtak. Min-

¹ Hradzsky I. „A Szepesi Tíz lánczások széke“ vagy a „Kisvármegye“. Lőcse 1895. (Szepesm. Tört. Társ. Millenn. kiadv. III. k.)

denesetre a magas, ösztövért termet, szőkés haj, kék vagy világosszürke szem jellemző a tótra. A sovány életmód, nélkülözések és nehéz munka közepette a magas termet gyakran összegörnyed; a nők fejletlenek maradnak s arcvonásaik hamar elvesztik fiatalos üdeségüket; rendszeren már 30 éves korukban ránczos arczu, kész vénasszonyok. A tót férfi erős vonású, teljesen borotvált, haját azonban megnöveszti s rendszeren jól megzsírozza. — *Szellemi képesség* tekintetében a tót általában nem áll magas fokon s ritkán kerül ki közülük igazi tehetség. Az értelmet azonban sokszor szorgalommal pótolják s az iskolában, sőt még a középiskola alsó osztályaiban is a tót tanulók elég jól boldogulnak. Nyelvtehetsége e fajnak nyilvánvaló; pld. Amerikába kerülven rövidesen megtanul angolul, szolgálatban pedig a városban magyarul és németül egyaránt beszél, sőt akárhány tót gyermek bírja mind a három nyelvet. Maguk között azonban kizárólag tótul beszélnek a felnőttek és gyermekek egyaránt, ha akár milyen jól tudnak is magyarul. A tótság általában alacsony műveltségi fokon áll; sok közte az analfabeta s az alkoholizmus s a babonák uralkodnak rajta. Nagyon vallásos és papjainak nagy befolyása van rá; gyónásra, búcsúra búzgón jár, szent képeket gyakran vásárol, de vallásossága sokszor vakbúzgósággá fajul. Vallásosságára mutat az is, hogy a tót paraszt, ha több fia van, egyet bármilyen nagy áldozatok árán pappá nevel, akár van erre tehetsége s hajlama, akár nincs. A tót kevés igényű, munkás, nem finnyás, alázatos, de ha ivott, rakoncátlan és durva. A tisztaságra nem sokat ad, de a cifra ruhát, dísz szereti, bár izlése fejletlen. A nők ügyesek és mint cselédek könnyen elsajátítanak minden házi- vagy kézimunkát, de viszont nagyon alattomosak és megbízhatatlanok. Nagy hibája a tótságnak az, hogy erkölcsi kissé lazák; a tör-

vénytelen születések, vadházasságok stb. náluk oly gyakoriak, hogy azokon szinte meg sem botránkoznak.

Nyelvük a lengyel befolyás következtében módosult dialektusa a tótnak, mely lágyabb hangzású a sárosi vagy liptóiaknál.¹

Vallás tekintetében túlnyomó többségük róm. kath. és csak igen kevés köztük az ág. evangélikus.

A szepesi tótok *főfoglalkozása* az őstermelés, állattenyésztés. Gazdasági termékeiket részben életfenntartásukra fordítják, de pld. a vaját, tojást, baromfit nem maguk fogyasztják el, hanem a városokban értékesítik vagy pedig a fürdőhelyeken adják el igen magas árakon. Burgonya, káposzta, zab a legfőbb terményeik. Foglalkoznak még a tótok fafuvarozással, favágással és gyári munkás is akad köztük, bár kevesebb; Amerikában legtöbbször bányákban keresnek alkalmazást. A hegyek között juhokat legeltetnek a tót pásztorok, egyes szegény vidékekről pedig aratómunkásokként szoktak lejárni a Nagy Alföldre a férfiak. Télen, ha más munka nem akad otthon, fafaragással töltik idejüket s kanalak, fababák, játékszerek stb. készítésében ügyesek. A kosárfonás is egyik téli foglalkozásuk. Az asszonyok feldolgozzák a termelt kendert durva házi vászonná s gyapjúból itt-ott halinaposztót szőnek és a hímzéshez is értenek, de ma már a városokon vett olcsó gyári szövetnek, csipkének stb. nagyobb kelendősége van, mint az otthon készültnek. A *férfiak szürke nagy barna daróczból való kabátot (kobát, hunye)* s mellyt viselnek, gyakran azonban e *ruhadarabok* is, épp úgy mint a nadrág (*holosne, nokavice*) fehér

¹ Dr. Pechány A.: „A magyarországi tótok“. Budapest, 1913. (Nemzetiségi Ismertető Könyvt. III. k. 41. l.) és lásd tőle még „A felvidéki tót népről“ (Földr. Közl. 1900. V—VI. évf.) és dr. Divéky Adorján: „A magyarországi lengyel kérdés nemzeti szempontból“. („A Cél“ 1914. évi V. évf. Budapest, 1914. 4. l.)

halinából valók. A rövid bekecs (*brusliak*) felsőbb kabát gyanánt szolgál és többnyire dísz nélküli, de pld. *Védfalún* színes zsinórzás díszíti, *Felsőszépfalún* piros bőrczifraságok ékesítik, másutt piros kézihimzés. A kabát nyaka körül is varrnak, pld. *Kristályfalván* két újjnyi zöld zsinórt. Télen szűrt vagy ködmönt (*kozsuch*) hordanak vagy báránybőr bundát. A szűr, mely rendszeren szintén halinaposztó vagy egyszerűen piros zsinórral szegett (*Határhely*), vagy piros és zöld kivarrással ékes mellén és újján (*Hernádtapolcza* stb.). A bundát rendszeren bőrdíszítéssel látják el. *Szepeskörtvélyesen*, *Mindszenten* és a szomszédos falvakban szűrön és bundán piros és zöld zsinórzás, kivarrás ékeskedik szív, tulipán vagy egyéb alakban s az ingújjakat is tarka himzéssel díszítik az ügyes női kezek. Egyes városok közelében levő falvakban már a darócz és fehér halina helyett zöld, fekete, barna posztóval készül a férfiak ruházata (*Pálmafalva* stb.) s a rövid és hosszú télikabát, is előfordul. *Lándzsásötfalún* és környékén, hihetőleg a régi magyar lakosság viseletének hatása folytán, ünnepeken ma is *magyaros szabású kék attilát* viselnek, a szűrön pedig csinos fekete posztón felrakott díszítés, a köznapi viselet azonban itt is fehér házi halinaposztó kék mellénnyel. A tótnak derekáról szinte elmaradhatatlan a széles rézgombos, pitykés bőrv (*opasnik*), melyben pipáját, dohányát, kését tartja. A nemzeti lábbeli a bocskor és a halinabotos azonban lassanként átengedi helyét, kivált télen a csizmának. Fején széles nemezkalapot visel (*klobuk*), melynek karimája köröskörül annyira felhajtott, hogy a tetőből mitsem látni. A kalap rendszeren zsírral itatott, hogy vízmentes legyen.

Az *asszonyok* egyes falvakban, különösen ott, a hol már Amerikából visszatért lakosok is vannak és a városok közelében, elhagyták a népviseletet és

divatos anyagú, szabású ruhában járnak. Másutt igen egyszerűen öltözködnek, minden dísz nélkül (*Védfalú, Márkusfalva, Haraszi*), a leányok élénkebb színű, az asszonyok és idősebbek házi szöttes szürke vagy kék ruhában. A szoknya (*kidla*), ingváll (*oplecsko*), mellény (*leiblik*), kabát (*visitka*) és ködmen a női ruházat főbb részei. A mellénykét sok helyütt selyemből, bársonyból varrják s a ruházat egyébként is fényűző: tömérdek ritkító színű szalag, csipke, sujtás díszíti a szoknya alját, a kötényt, az ingújját. *Szepesvéghelyen* különösen a világos színek és finom szövetek, selyem, batiszt gyakoriak. *Tarczafőn* ünnepi öltözet gyanánt világoskék vagy zöld, sűrűn ránczolt posztószoknyát és piros vagy zöld mellényt viselnek, arany-, ezüstpaszománttal. Általában szeretik a tót nők a virágos, rikító szöveteket, a sok himzést az ingvállon, a nyaknál, mellen és ujjakon; a minél több tarka-barka virágos szalagot hajban és derékon. *Fülefalván* és vidékén a leányok színes szalagokból font pártával is díszítik fejüket. *Poprádfalván* egyszerűbb, de csinos a viselet: sárga virágos, kék festő a hétköznapi viselet, a vasárnapi pedig fehér vászon virágos mellénnyel. Szeretik a színes üveggyöngyöt a nyakban és a rézgyűrűt sok helyen anynyira kedvelik, hogy pld. *Tarczafőn* 8—10 hamisköves gyűrűt is huz egy-egy leány az ujjára. Felöltő gyanánt bekecset vagy rövid bundát hordanak, melynek két alsó sarkát kifordítva, hátul összekapcsolják.

A bekecsen, pld. *Illésfalván* magyaros izlésű dísz, tulipán és egyéb virág van piros bőrből. Az asszonyok ruházata általában egyszerűbb, szerényebb, mint a leányoké; hiszen a tót leány, mikor férjhez megy, búcsút mond fiatal vidámságának, mert ezentúl csak nehéz munka és gond várnak reá, melyek között hamarosan elvirágzik.

A tótok *lakása* különböző, a vagyoni viszonyok szerint. A legszegényebb tót paraszt háza a téglalapú telek egyik hosszabb oldalán egy vonalban épül; bejárata a pitvarra nyílik, mely gyakran egyszersmind konyha is. Innen az utca felé a háromablakos szobába vezet egy ajtó, ezzel szemben nyílik a kamra ajtaja. A kamrához hozzáépítik az istállót s ahhoz az ólokat, úgy, hogy az egész épület egyetlen tető alatt van. A csűr az udvar hátsó részén, vagy egészen kívül nyer elhelyezést. A házak anyaga faluhelyen leginkább fa, a tető zsupszalma vagy fazsindely, míg a nagyközségekben és városokban kőből és fából épülnek a falak. A jobbmódú tót gazda már elkülöníti az istállót és ólakat a lakóháztól és külön fedél alá helyezi. A házak belsejében nem nagy a tisztaság és télen néhol a kotlós tyúk, kis malacz, sőt a borjú is a szobában talál menedéket a hideg elől. Szellőztetni nem igen szoktak, inkább betapasztják az ablakokat s kitömik a kettős ablak között mohával, hogy ki ne menjen a drága meleg. A butorzat igen primitív, szegényes. A meszelt, vagy rikító színűre festett szobának legfőbb díszei a szent képek s az élénkszíni papirosból készült csináltvirág, csokor, képkeret, a melyeket a tótok nagyon kedvelnek s kisebb-nagyobb csuprok, tányérok.

Az *étkezésben* igen kevés a változatosság: kenyér, tej, krumpli és káposzta a tótok főételei, italuk meg a pálinka, melyet igen szeretnek s sokszor mértéktelenül élveznek nemcsak a férfiak, hanem a nők és gyermekek is; gyakran még a polyás gyermeknek is adnak pálinkával mártott kenyeret, hogy jobban aludjék. Legszegényesebben élnek talán *Pílhón*, hol burgonya és zabkenyér a főétel és bab már csak ünnepen jut az asztalra, ép úgy *Hadus-* és *Bethlenfalván* is. Viszont *Káposztafalva*, *Savnik* lakói s Bethlenfalván is a jobbmódúak aránylag jól élnek

és hús, tojásos étel, szalonna gyakrabban kerül. Általában reggelire főtt ételt esznek a tótok; vagy „*papcun*“-t (krumplileves befőzött reszelt tésztával), vagy „*kulyasa*“-t, mely híg lisztpép; vagy mint pl. *Hernádtapolczán* mindig felvert galúskát túróval vagy káposztával, vagy krumplisgalúskát. *Dénesfalván* savanyú krumpli a reggeli. Némely faluban szalonnát esznek reggelire kenyérrel és pálinkával, másutt krumplit tejjel vagy savanyú káposztalével. Az ebéd a galúska sokféle fajának (ilyen a fentieken kívül a „*gomboda*“, „*dzsatki*“, amely nyers reszelt krumpliból és lisztből kevert, vízben kifőtt galúska töpörtyűvel), káposztának és krumplinak egyhangú variációja, de rendesen csupán egy fogásból áll. A vacsora krumpli szárazon vagy savanyú tejjel vagy káposztamaradék. Hús ritkán kerül a tótok asztalára; vasárnaponként füstölt, besózott júhhúst főznek árpadarával levesnek, vagy disznóhúst káposztával. Ünnepi tészta a „*pirochi*“ (krumplis derelye), a tejben főtt kása, a kalács. Ilyenkor reggeli is kávé vagy szalonna, vagy kukoriczákása tejjel. Igazán bámulatos, hogy ily nyomorúságos élelem mellett a tótok oly nehéz testi munkát bírnak végezni és sokan közülük sohasem voltak betegek és magas kort érnek. (Jellemző, hogy a tótok fő táplálékukat: a burgonyát oly nagy becsben tartják, hogy becéző, hízeltő szó náluk a „*krumplicsku*“).

A tótok egyhangú, folytonos munkában elteltő napjai közé csak az *egyházi és családi ünnepek* visznek változatosságot. Az egyházi ünnepeken kiveszi a tót a részét az ájtatosságból, de az ünnepi kalácsból és egyéb jóból is. A legfőbb családi ünnep: a *lakodalom*, meg épen nagy lakmározással, vígsággal jár és előbbi időkben mindig három napig tartott, mint még ma is *Köperényben*. Megelőzi ezt a *leánykérés és eljegyzés*. Rendesen csütörtök este elmegy a kérő násznagyával a kiszemelt leány házához s ha

megegyeznek, szombatra kitűzik az eljegyzést. Ekkor már ünnepélyes beszédekert intéznek a szülőkhez a kérő és kiadó násznagy, melyben sűrűn hivatkoznak a Szentírásra. Hangsúlyozzák, hogy Isten nem Ádám lábából teremtette Évát, nehogy az a férfinak szolgája legyen, sem a fejéből, hogy uralkodjék felette, hanem az oldalából, hogy mint társ mellette éljen. Tóbiás történetét (voltaképen Eliezer és Izsák házasságának történetét) is felelevenítik e mondókák. Egyes tréfás szokások, mint pl. az, hogy szalmamennyasszonyt mutatnak be az igazi helyett stb. is divatoznak ilyenkor s lakoma, táncz következik.

Az esküvő napját megelőző éjjel a vőlegény (*Szepesmindszenten*) bebocsáttatást kér apósa házába, ki jóindulata jeléül kenyeret és sőt nyújt ki neki. A lakodalom rendesen hétfőn kezdődik; a násznagyok, vőfélyek sok biblikus mondóka között elbúcsúztatják a menyasszonyt és vőlegényt a szülői háztól. Az esküvő megtörténte után délutánig korcsmában mulat a násznép, akkor kezdődik a menyasszony szülőinél a nászlakoma, miközben a vőfélyek szegényes humorú köszöntőket mondanak. Éjfélben teszik a menyasszony fejére a főköttöt. A keddre virradó éj az ú. n. *tolvajéjszaka* (*Iglóvaspatakon*), mikor a faluban ellopják a kacsákat, csirkéket stb. és másnap köteles őket ki-ki pénzen visszaváltani. Ugyancsak fizettség: 8—10 fillér fejében, kedden az asszonyok faborotvával megberetválják a férfiakat, a kik viszont megpatkolják őket. (*Baldócz, Szepesszentpál*).

A keresztelés is ünnepélyesen megy végbe. Eredeti régi szokás maradt fenn *Csütörtökhelyen*, hol az asszonyok nem ágyban, hanem két szék közé ülve szülnek. A gyermekágyas asszony ágya elé a tót falvakban nagy lepedőt függesztenek s ilyen házba férfinak belépni tilos. A keresztelő rendesen vasárnap van istentisztelet után. A keresztanya ezzel a mon-

dással hozza haza a gyermeket: Pogányt vittünk el és keresztényt hoztunk vissza. Azután leteszi a gyermeket a földre, mondván: a ki közülünk legjobban szereti a gyermeket, az vegye fel! mire az apa felveszi és ezzel elismeri magáénak. A keresztelőt is lakmározás (pálinka, kalács) fejezi be és a gyermekágyasnak bőségesen küldöznek ételfélét a rokonok, szomszédok.

Ha a család valamely tagja megbetegszik, a tótok csak végső esetben fordulnak orvoshoz, hanem előbb ráimádkozással és mindenféle kuruzslószerekkel próbálnak rajta segíteni. Ha meghal a beteg, ha férfi, kalapját melléje teszik a koporsóba (*Batizfalva*), a nők pedig elsíratják, vagy is éneklő sírással elmondják, a mi jót tudnak róla. Halotti tórok ma már nincsenek szokásban.¹

Különösebb szép szokásai a tótságnak alig vannak. Itt-ott pünkösdkor a legények zeneszó mellett májusfát ültetnek, a mi gyakran vallomásszámba megy. A házakat ilyenkor virágos galyakkal feldíszítik. Karácsony estén a pásztorok kürtölnek a faluban s beszélnek minden gazdához, hol jó kívánságaikért kijár nekik a kalács, vagy egy kevés pénz. Eredeti népszokást találunk *Keresztfalván* (Késmárk közelében), a hol *virágvasárnapon* hajnalban nagy ünnepélyességgel *vizbe fullasztják a halált* (*Šmerdka zatopič*). A leányok farúdra szalmát, kóczot és rongyot kötve, bábót formálnak és a báb fejére vászondarabot erősítenek, a melyre faszénnel szemet, orrot, száját rajzolnak. A bábra női ruhadarabokat adnak, a kezekre a tót izlésnek megfelelően rikító színű szalagokat kötnek s az ily módon feldíszített bábbal háromszor a templom körül vonulnak, majd a főutczán végig a

¹ Lásd u. o. 103—120. l. és Földrajz. Közl. 1900. évf. i. cikkét.

Poprád malomhoz indulnak, a hol a halált vagy inkább *telet* ábrázoló bábót levetkőztetik és azután nagy örömmel a Poprádba dobják.¹

A tót nép *babonasága* főként abban nyilatkozik meg, hogy kuruzslásban, megigézésben hisz. Ha valaki hirtelen megbetegszik, parazsat tesznek a vízbe és e vízzel megmosdatják, mert valaki megrontotta. Este nem adnak el tejet, mert elapad a tehén teje. Minden egyes faluban egész sereg néphit, babona él, melyeknek részletezése azonban hosszú volna.

A *népköltészet*² termékei melancholikus, érzelmes dalok, melyeknek tárgya a szerelem, a pásztorélet vagy a természet szépségeinek, leginkább a Tátarának dicsőítése. A dalok rendszeren refrainnal bírnak, három strofából állanak és melódiájuk egyszerű. Tánczdalaik nincsenek, minthogy külön nemzeti tánczuk sincs. Népmesét azonban sokat tudnak, melyek tele vannak színes, eredeti hasonlatokkal s a tót nép gondolkozásmódját, lelkivilágát visszatükrözik.

¹ Lásd Greisiger i. cikkét, a ki a körmenet alkalmával énekelt verset is közölte. (U. u. 87. l.)

² Tót népmondákat adott ki Rimavsky I. „Slovenské povesti“ czímen Lőcsén, 1845. Lásd még Pechányi művében „Népdal és népmese“ cz. fejezetet, 69—87. l.

4. A szepesi gorálok.

A gorálok Szepes vármegye északi részének őslakói. A gorálok túlnyomó részben a szepesófalvi járásban laknak. A gorálok lengyel nyelve módosult. A gorálkérdés jelentősége. A Swiat Slowianski izgatásai. A tátravidéki lengyelek köre. A „Gazeta Podhalanska“ cz. lap működése. A gorálság hivatása magyar nemzeti szempontból. Antropológiai tulajdonságok. A gorálok szellemi képessége; vallásossága. Foglalkozás. A gorálság építkezési módorának sajátosságai. A zarembki lényege. Életmód. Családi ünnepek (kézfogó, lakodalom, keresztelő, gyász). Babona.

Szepes vármegye északi részén, a Magurában és a Dunajecz völgyében, meglehetősen élesen határolt területen egy külön népfaj él, melyről újabb időkben alig vettek hivatalosan tudomást: ez a *gorál* vagyis *hegyi falvakban lakó lengyelség*.¹ Régi föld-

¹ A helyszínen összegyűjtött néprajzi anyagomon kívül forrásul szolgált: *Marmula* I.: „Árvam. lengyel ajkú lakosainak néprajzi leírása“ (Etnographia 1900. XI. évf.); *Steier* Lajos: „Egy új nemzetiségi kérdés“ (Magyar Flgyelő 1913. II. évf. 255—270. l.); *Fabinyi* Lily: „Adatok a lengyel-magyar kérdéshez“ (Magy. Figy. 1914. IV. évf. 354—374. l.); dr. *Divéky* Adorján: „A magyarországi lengyel kérdés nemzeti szempontból“. (Különlenyomat „A Cél“ 1914. évi V. évf. 2. számából. Budapest, 1914.) A magyarországi gorálkérdéssel foglalkozó lengyel műveket lásd *Steier* L. említett értekezésében. A legnevezetesebbek *M. Gumplovicz*: „Polacy na Wegrzech“ (Lud. VI.); *Eljasz—Radzikowski dr.*: „Z folkorystyki slowackiej“ (Lud. V.); *W. Unger*: „Polacy na Wegrzech“. (Przeegl, emigr. Lwow 1893.); *R. Zawilinski*: „Przyczynek do etnografii gorali polskich na Wegrzech“. (Zbior wiadom. 1893. és Materyaly antr. 1896.) és *Kolodziejczyk E*: „Ludnosc polska na Górnych Wangrzech“. Krakow 1910.

rajzi s néprajzi írók említést tesznek hazánk északi vármegyéiben lakó lengyelekről (Korabinszky,¹ Bél M.,² Csaplovics³ stb.) s egészen 1880-ig a statisztikai kimutatások rendszeren beszámoltak róluk, attól kezdve azonban következetesen a tótokhoz számították őket, noha nyelvi, faji sajátásaik s eredetük azoktól merőben eltérő.

A gorálok nemcsak Szepességen laknak, hanem talán még tömegesebben Árvában, kisebb számban pedig Sárosban és Liptóban is. Szepes vármegye északi részének ők a *legrégebb lakosai*. Egy részüket itt találták a honfoglaló magyarok, másrészüket pedig később telepedett le itt, mint soltész, erdőirtó.⁴ Ma mintegy 47 községben élnek a gorálok Szepes vármegyében és pedig a késmárki községben 8 községet, az ólublóiban 10, a szepesófalviban pedig 29 községet vehetünk tisztán, vagy túlnyomó részben lengyel lakosságúnak, úgy annyira, hogy a szepesófalvi járás kevés kivétellel lengyelnek mondható, de van tiszta falú a késmárki járásban is (pld. Zár). Kétségtől a 360 éves lengyel uralom is kedvezett nyelvi és faji fennmaradásuknak, de még inkább megővta őket a szomszédos szláv népbe, a tótba való beolvadástól századokon át az, hogy a szepesi szász nép mintegy ék gyanánt elszigetelte őket a tótok lakta vidékektől. Azonban a német elem folytonos háttérbe szorulásával ma már a tótokkal való érint-

¹ Korabinsky I. M.: „Geog. Hist. u. Produkten Lexikon von Ungarn“. Pressburg, 1786.

² Bel. M.: „Compendium Hungariae Geographicum. Posonii“. 1753. 20. l.

³ Csaplovics: „Gemälde von Ungern“ 1829. Pauth. 205. l.

⁴ Stanislaw Zachorowski: „Węgierskie i polskie osadnictwo Spizu do potowy XIV. wiekn“. (A Szepesség magyar és lengyel telepítései a XIV. évszáz közepéig). Krakow, 1909. Részletesen ismertette Divéky Adorján a „Közl. Szepesvármegye múltjából“ cz. folyóirat II. évf. 58—61. l. Lőcse, 1910.

kezés intenzívebb és a gorálok *régebben tiszta lengyel nyelve is módosult*. Viszont a szepesi tót nyelv is, épen a gorálok hatása alatt különbözik mind a liptói, mind a sárosi tóttól; lágyabb amazokénál és a lengyel orrhangok megvannak benne.¹

A szepesmegyei gorálok száma 27.000-re tehető, a mely szám nagyrészt a 97.000 tót anyanyelvűnek feltüntetett lakosságból kell leszámítani, hozzáveendő azonkívül az „egyéb anyanyelvű“-nek beírt lakosoknak legalább fele. A statisztika adatai ilyenformán Szepesmegye néprajzáról hamis képet nyújtanak, de ez a tény csak részben tulajdonítható szánt-szándékos ferdítésnek a tótság javára, mert a gorálok nagy százaléka már maga is tótnak vallja magát, annyira elvesztette már nemzeti öntudatát s olyan eredményesen működnek közöttük a pánszláv törekvések. A gorálok templomban, iskolában, községi közigazgatásban egyaránt a tót nyelvet hallják és használják és sikerült sokakkal elfeledtetni ős lengyel nyelvüket, mint a lengyelnek egy helytelen tájszólását. Csak a legutóbbi években indult meg nálunk egy mozgalom (1910. jun. 19. és dec. 21. „Budapesti Hirlap“ Divéky Adorján, „M. Figyelő“ Steier L. és Fabinyi Lily „Alkotmány“ 1912. jan. 18.), melynek célja, hogy a magyarországi lengyel népet felrázzák öntudatlanságából és elismertessék, mint nemzetiséget. E mozgalom helyes irányba akarja terelni a *gorálkérdést*, melyet egyes pánszláv irányú sajtóorganumok gyűlölködés forrásává akartak tenni a hagyományos barátságban élő magyar és lengyel nemzet között. Így a Krakkóban megjelenő „Swiat Slowianski“, mint cseh és tót érzelmű lap, a gorálokat ép úgy, mint a tótokat elnyomott, a magyarok erőszakoskodásainak kiszolgáltatott rabszolga népet igyekezett feltüntetni.

¹ Steier i. m. 259—260. l.

és célja az, hogy egyfelől a lengyel-magyar barátságot megbontsa, másfelől ilyen irányú iratokkal el-
 árasztván a gorálestvéreket, azokat a magyar haza
 ellenségeivé tegye.¹ A gorálok ugyanis ellentétben a
 tótokkal, a múltban hű fiai voltak a magyar állam-
 nak és nagyszláv ábrándok köztük nem találtak talajra.
 Veszedelemes működését ellensúlyozandó, lelkes és
 elfogulatlan lengyel és magyar férfiak megalakították
 a Tátravidéki lengyelek körének magyar-lengyel osz-
 tályát, mely, élén *Bednarski I. Novitarg* képviselőjével,
 azon van, hogy békés úton a magyar állam érde-
 keinek tiszteletben tartása mellett szerezzen érvé-
 nyesülést a magyarországi lengyeleknek.² A „*Gazeta*
Podhalanska“ cz. lengyel lap, melyet a goráloknak
 ingyen küldenek,³ fel akarja őket világosítani arról,
 hogy ők lengyelek és nem tótok és hogy távol tart-
 ván magukat a tót nemzetiségi mozgalmaktól, ragasz-
 kodjanak a magyarsághoz, mely jogaikat megvédi s
 minden tekintetben javukat akarja. Természetes, hogy
 a tót sajtó nem nézi a mozgalmat tétlenül, hanem
 éles támadásokban részesíti bel- és külföldön, mivel
 a sok ezernyi gorálnak nemzeti öntudatra ébredé-
 sével és különválásával érzékeny veszteség érné.
 Remélhető azonban, hogy a gorál-kérdés békés és
 méltányos módon nyer elintézését s habár ily módon
 Magyarországnak amúgy is igen komplikált nemze-
 tiségi viszonyai egy új tényezővel bővülnek, mégis
*kíváncsi, hogy a gorálság, mint nemzetiség érvé-
 nyesüljön, elsősorban politikai szempontból. A hazafias
 érzelmű és intelligens szepesi szászság ugyanis a*

¹ Dr. *Divéky* Adorján: „Magyarországi lengyel kérdés
 nemzeti szempontból“. Budapest, 1914. (különlenyomat „A Cél“
 1914. évi évf. 5. l.) és *Fabinyi* Lily i. m. 369. l.

² U. o. 10. l.

³ *Fabinyi* Lily: „Adatok a lengyel-magyar kérdéshez.“
 („Magy. Figyelő“ 1914. IV. évf. 372. l.)

*pusztulásnak néz elébe, így tehát idők múltán a gorálság lesz hivatva arra, hogy betöltse annak fontos misszióját s a nyugati és keleti tótság egyesülését megakadályozza, a mi magyar nemzeti szempontból nem kívánatos.*¹

A nyelvi különbségeken kívül az *antropológiai* tulajdonságok, *építkezés, ruházat, szokások* stb. is elválasztják a gorálokat a tótoktól, habár mindkettő szláv nép s a keveredés némely helyen ma már oly nagy, hogy van olyan falú, melynek a tótoklakta vidékhez közelebb eső végén már tóttal kevert a nyelv, olyan a ruházat is stb., másik végén pedig még inkább lengyel. *Testalkat* tekintetében a gorál erősebb, izmosabb a tótnál; fehérbőrű, szeme barna, szürke vagy kék. Haja sötétszőke vagy barna.

Szellemi tekintetben értelmes, tanulékony, bár a műveltség terén, ma még kellő vezetés híján, elmaradott. Igazságos, kevés igényű, szorgalmas nép a gorál; a zene, népköltészet művelőkre talál közöttük. Színérzéke fejlett s szereti a cifraságot mind ruházatában, mind lakásában.

Vallásossága (róm. kath.) mély és egész életén minden tettén uralkodik, de babonás és hisz igézésben, boszorkányokban, kuruzslásokban.

Foglalkozása nehéz durva testi munka; kis földje, melyhez szívósan ragaszkodik, silány és a zord éghajlat alatt alig termi meg a betevő falatot, azért egyéb munka (erdőírtás, favágás stb.) után is néz. Újabban egyre többen behúzódnak közülük egyes városokba (Podolin, Sz.-Béla, Késmárk, Leibicz), eleinte csak szolgáskorban, utóbb némi önállóságra téve szert s a német elemtől nem egy helyen tért hódítanak.

¹ Lásd még Divéky i. m. 13. l.

A gorálok *ruházata* egyes falúkbán, hol még a népviseletet megőrizték, igen színpompás és eredeti. A férfiak dolmánya (*szukmana*) és nadrágja fehér darócz; az újjatlan bekecs, melyet mellény gyanánt használtak, vörhenyes barna daróczból van, tele czífrasággal. *Felsőzugón* télen gubát használnak téli kabát gyanánt, nyáron pedig szőrrel kifelé fordított báránybőrbundát, mely piros kivarrásokkal ékes, de pld. *Záron* kizárólag az élénk piros színt kedvelik felsőruha gyanánt. A szoknya anyaga virágos vagy síma piros szövet, moll, karton (*tibetke* = piros alapú szövet, rikító virágmintával). A díszesebbek alá széles fehér csipkét varrnak, a kartonéra kék, zöld vagy sárga csipkét. A mellényke sokszor csak szaténból van, máskor selyemből is, de mindig piros. Hosszú, csuklón záródó újjú ingvállukat széles, ránczozott csipkével és szép himzéssel gazdagon díszítik. A mellénykén színes pamuttal gyakran alkalmaznak kivarrást s a szoknyát is himzéssel ékesítik. Rövid kabátkát hordanak a zári nők hűvösebb időben, mely finom szövetből készül, elől-hátul csúcsban szabott, a mellen nyitott s csak lent záródik egy kapoccsal. Ezt a kabátkát vagy ködmönnyét arany-ezüst paszmánttal is kivarrják. *Javorinán* a kötényt, szoknyát és fejkötőt gazdag himzéssel díszítik a nők. Általában szeretik a gorál nők az ékszert, szalagokat; pld. *Javorinán* piros, sárga, zöld gyöngyöt hordanak a leányok a nyakban, hajukban pedig virágos selyemszalagokat. *Frigyesvágáson* és *Záron* a leányok kemény papírdarabra (12×20 cm. nagyságú) annyi vég színes szalagot varrnak, hogy a papírból semmi sem látszik s azt a hajukba tűzik, úgy hogy a szalagok egészen a sarkukig lógnak. Az asszonyok fejdíszé is igen eredeti *Záron*. Piros szövetből, két-részből szabott fejkötőt hordanak, melyet szalaggal és sok fényes csillámmal (flitter) is kivarnak és

mely hajukat teljesen elfödi. Lábbeli gyanánt a nők már csak elvétele viselnek otthon készült bocskort, inkább síma csizma van szokásban.¹

A gorálok *építkezési modora* annyira eltérő a tótokétól, hogy szinte útbaigazításul szolgálhat az egyes falvak lakosságának eredetére nézve. A míg ugyanis a tót falú házai szorosan egymásmellé sorakoznak, addig a gorálok *elszórta*n építik a házakat, kiki a maga földjén. Erre nézve klasszikus példa *Zár*,² mely falu több kilométernyi területen fekszik. A házat, hozzátartozó földterületével együtt *Zarembki*-nek nevezik.³ Szakasztott ilyen a délgalicziai lengyel falvak képe is. A házak jórészt fagerendából épülnek, melyeknek közeit kitöltik mohával. A gorál nem szokta bemeszelní vagy festeni a házát, sem kívülről, sem belülről, hanem ahelyett lenmagolajjal dörzsölve kifényesíti a gerendákat, azonban e szokást ma már mindinkább elhagyják. Kéményt egyáltalában nem építenek s a füst részben a konyhaajtón, részben a padláson vágott négyszögü nyíláson távozik. Természetes, hogy állandó füst van a konyhában, mely megfest ott minden bútort, falat; ezért is nevezik a konyhát *fekete szobának*. A ház' rendesen pitvarból, konyhából, szobából és kamarából áll; a kamarához hozzáépítik az istállót, ólakat, kocsiszint, úgy, hogy az épületek három oldalról zárják körül a különben bekerítlen udvart. Némely jobbmódu gorál emeleti

¹ Helyszínen gyűjtött adataim és megfigyeléseim sok tekintetben megegyeznek az árvamegyei gorálok jellegzetes adataival. Lásd erre nézve *Marmula* T. „Árvamegye lengyel ajkú lakosainak néprajzi leírása“ cz. tanulmányát. („Etnographia“ cz. folyóirat 1900. XI. évf. 406. l.)

² Zár (lengyelül Żdziar, németül Morgenröthe) monográfiáját, megírta *Weber* Samu: „*Egy alpesi falu a Magas Tátrában*“ címen a Magy. Kárpátegy. Évk. XVI. évf. 1889, Igló, 14—22. l.

³ U. o. 14. l.

kamarát és faerkélyt is épít házára. A bútortat nagyon egyszerű, szegényes; a lakószoba jelentékeny részét elfoglalja a lapostetejű kemencze, a láda, lócza, asztal és két ágy. A falakon edénytartón őrzik a régi tálakat, korsókat, melyekét családi erekllye gyanánt nagybecsben tartanak. El sem képzelhető a gorál szoba szent képek nélkül; ezekből sokszor annyi van, hogy a fal felső részét teljesen beborítják velök.

Életmódjuk a nép nagy szegénysége miatt a képzelhető legegyszerűbb. Reggelire rántott leves, munkaidőben szalonna és pálinka; ebédre burgonya-leves árpakásával, káposzta vagy júhtúrós galuska, fekete árpalisztból; estére krumpli vagy kukoricakása tejjel. Hús legfeljebb nagy ünnepen jut a gorál asztalára s ünnepi étel a tejben főt metélt rizs és a borsó is. Sok vidéken még kenyérre sem telik s a keletlen zabkenyér már szinte élvezeti cikk.

Csak akkor van része a földhöz ragadt szegény gorálnak bőséges és jobb ételekben, vígságban, ha valami *családi ünnepe* akad, melyeket mindig nagy parádéval és szigorúan a hagyományos szokások szerint ül meg. Ilyen a *kézfogó*, melyet — miután már a leánykérés, hozomány, kihirdetés, esküvő stb.-re nézve megállapodtak a szülők — a fiatal pár első kihirdetése napján délután tartanak meg s mely kisebb vendégségből áll. A három vasárnapon, mikor a hirdetés történik, a jegyespár elmegy a templomba és ilyenkor a menyasszony, megkülönböztetésül leánytársaitól, sokkal nagyobb (30 × 40 cm.) szalagos fejdísz visel s ennek tetejére van erősítve a menyasszonyi koszorú (*Zár*). A harmadik vasárnapon a koszorút a vőlegény viseli szalagos kalapja körül, a menyasszony fejét pedig mirtusfüzér ékesíti. Ekkor már együtt megy a jegyespár a templomba a két vőfélyel, kik kalapjukon a vőfélyi jelvényt (fehér

libatoll bokréta) hordják. A lakodalmat rendszeren néhány héttel az eljegyzés után, leginkább csütörtöki napon tartják meg, mikor is már hajnali négy órakor gyülekezik mindkét örömszülő házában a rokonság és a meghívott lakodalmas nép. Mivel a lakások kicsinyek, sokszor külön mulatnak mindkét háznál. Az esketés reggel nyolc óra tájban megy végbe és hazatérve énekkel, táncczal töltik az időt délig. A zenészek sok helyütt, pld. *Záron* falubeli parasztok, kik minden előzetes zenei képzettség nélkül, de jó hallás és gyakorlat révén elég ügyesen muzsikálnak a tánczhoz. Délben, rendszeren sok bohókás ceremónia között leveszik a menyasszony koszorúját és fejére teszik a főköttöt, melybe először pénzt gyűjtöttek a fiatal párnak. Két óra tájban következik a lakoma: húsleves tésztával, melyet közös tálból esznek a vendégek, deszkalapokon hús czéklával vagy disznóhús káposztával, tejben főtt metélt. Este felé kíséri a lakodalmi nép új otthonába a menyasszonyt (vőlegényt), hol azonban a szülők ismételt kopogtatásra csak akkor bocsátják be őket, ha megigérik, hogy jó és engedelmes gyermekeik lesznek. A mulatság azután tovább folyik másnap, sőt harmadnap.

Ha *családi öröm* köszönt be a gorál házába, a gyermekágyas asszony ágyát külön e célra készült nagy lepedővel körös-körül menyezetes ágy módjára lefüggönyzik s rá színes himzéseket, szalagokat aggatnak. A *keresztelőt* mindig vasárnapon tartják, a mikor jókor reggel az előre felkért keresztanya $\frac{1}{2}$ l. vaját, vásznat és keresztelőruhát visz a kisdednek, jókívánságok kíséretében. A keresztapa a templomban várja be a keresztanyát a gyermekkel, onnan hazatérve azonban már együtt költik el a szülők a rokonsággal az ünnepi ebédet, ily furcsa sorrendben: káposzta, borsóleves és gritzleves, lekváros

metélt, tejbe rizs fahéjjal és végre hús. Előtte és közben melegített bort isznak. A keresztelő után még egy nagy fazék tejben rizskásával és egy fazék tejben főtt metélttel kedveskedik a komaasszony a gyermekágyasnak, de visz még fánkot és rántottát is; hátán pedig egy nagy kosárban 5—6 kenyeret vagy 10 zsemlyét, hogy az asszony betegsége alatt családja is mindennel el legyen látva. A megajándékozottak mindenből, a mit hozott, egy darabkát visszatesznek kosarába, hogy vigye haza gyermekeinek kostolóba.

A gorál *vallásos érzülete* különösen a betegágy-nál jut kifejezésre. A betegre imádkoznak a szomszédok s rokonok, a haldokló ágya körül szintén térdenállva mond imát az egész szomszédság s kezébe szentelt viaszgyertyát adnak, a szobát szentelt vízzel hintik be. A *halottat*, míg a koporsóba tehetik, deszkára fektetve kiviszik, ha férfi a csűrbe, ha nő vagy gyermek a kamrába. A temetésnél segédkezőket sörrel kínálják meg, de a régebben szokásos halotti tort ma már nem tartják meg.

A gorál nép sokféle *babonában* hisz; boszorkányoktól, ráolvasástól, megrontástól különösen fél s ellenük bizonyos naiv szertartásokkal védekezik. A menyasszony és a vőlegény ébren vigyáznak koszorujokra, mert ha valami boszorkány hozzáférhet s belőle egy galyacskát letör, szerencsétlen lesz a házasság. A boszorkányok, hitők szerint, az újszülött gyermeket kicserélik a maguk porontyaival s hogy ez ne történhessék, harangvirágot s más gyógynövényt tesznek a szülő asszony ágyába. A fiúgyermeket férfi, a leánykát női ruhába takarják, mikor a világra jött, hogy jól álljon majd rajtuk a ruha. Márcziusban nem szabad a gyermeket elválasztani, mert akkor paráznaéletű lesz, sem tavaszi szántáskor, mert lusta, buta lesz, sőt szénagyűjtéskor sem ajánlatos, mert különben rossztermészetű, zárkózott

ember válik belőle. Különösen karácsony éjszakájához fűződik sok babona; akkor kell vigyázni, hogy valaki az istállóba lopózván, meg ne rontsa a marhát; ekkor kell mezítláb kiszaladni, hogy a jövő évben ne fázzon a lába kinek-kinek stb., s a fiatal leányok is ekkor jósolnak, kutyaugatásból és egyéb jelekből, hogy az új esztendőben férjhez viszik-e őket?

5. A szepesi ruthének.

A szepesi ruthén nép száma. Fogyásának okai. Letelepítésük időpontja és helyei. A ruthén nép nem húzódik be a városba. Antropológiai ismertetés. A ruthének műveltségi foka alacsony. A pálinkaivás degeneráló hatása. A szepesi ruthén nép jellemzése, vallása és közérkölcsei állapota. Foglalkozás. Ruházat. Lakás. Étkezés. Családi élet (kézfogó, lakodalom, keresztelő, temetés). Babona. Népköltészet.

Szepesmegye lakosságának mintegy 7%-a (12.327) a kisorosz származású *ruthén nép*,¹ mely azonban számban rohamosan fogy, úgy hogy az utolsó tíz év alatt 14%-al kevesbedtek a vármegye területén. Oka ennek a kivándorláson kívül, az hogy a többféle, merőben idegen fajú és nyelvű lakosság között nehezen tudják megőrizni faji vonásaikat s lassanként beleolvadnak a tótok közé.² A ruthének letelepedése a Szepességen újabb keletű, mint a czipczerek vagy goráloké, mert a XIV—XVI. sz.-ban költöztek be,³ mint erdőirtók, soltészek, kik e vármegye területének akkor még jelentékeny részét

¹ Helyszinen összegyűjtött néprajzi adataimon kívül forrásul szolgált főleg még dr. Szabó Orest: A magyarországi kisoroszok (ruthének). (Nemzet. Ismert. Könyvtár I. k. Budapest, 1913.) cz. műve.

² Biedermann: „Die Ungarischen Ruthenen, ihr Wohngebiet, ihr Erwerb u. ihre Geschichte“ Innsbruck. 1862—1867. I—II. k. és Broeh: „Studien von der slov. Klein-russischen Sprachgrenze im Östlichen Ungarn. Kristiania 1897.

³ Szabó Orest: i. m. 46 l.

elborító erdőket irtották és a földet művelhetővé, lakhatóvá tették, de a lassú beszivárgás még későbbben is tartott, különösen az ólublói járásba a szomszéd Sárosvármegyéből. A ruthének ma a Poprád folyó felső folyásánál és a Dunajecz folyó mentén laknak tömegesebben az ólublói járásban (5876), hol *Sz.-Jakabfalva*, *Kövesfalva*, *Berkenyéd*, *Hársád*, *Poprádremete*, *Lublókorompa* a főbb községeik; a szepesófalvi járásban már jóval kevesebben vannak, (*Osztornya*, *Nagyhársas*, *Ómajor*) s az iglóiiban alig másfélezer lakik (*Vereshegy*, *Görögfalva*). A gölnicz-bányai járásban *Felső- és Alsószalánk* mintegy ezer ruthén lakost számlálnak; a szepesváraljaiban *Nagyolsván* és *Lassupatakon* él közel nyolcyszáz, végre a késmárkiban egyetlen ruthén falu maradt fenn máig, mint nyelvsziget, félezer lakosával (*Szásztelek*). A szepesi városok ruthén lakossága alig jöhet számításba, mindössze Lőcsén találunk 200-at. A ruthén ugyanis az egyszerű, falusi életviszonyok között találja csak fel magát és nem húzódik be a városokba, mint a tót, vagy gorál.

Antropológiai tekintetben a ruthén annyiban elüt a tóttól,¹ hogy nem oly magas ösztövért testalkatú, hanem középmagas, bár szintén inkább sovány. Hajszíne változó, rendszeren világos, szeme szürke, kék vagy barna. Műveltségi foka alacsony s a nép tudatlan, babonás, mert iskolája kevés és nyomorúságos állapotban van s azokat sem látogatják rendszeren. De azonfelül a sok alkohol élvezete, különösen a tömérdék pálinkaivás is degeneráló hatással van a ruthén testére-lelkére. E nép kevés

¹ *Hnatyuk* Vladimir: „Szlovaki csi ruszini“ („Tótok-e vagy oroszok“) továbbá „Hungarico-Ruthenica“ és „Ruszini Prjasivszkoj eparchii jich hovori“ cz. tanulmányaiban behatóan ismerteti a nyelvi s egyéb eltéréseket a ruthénség és tótság között a Szepességen. Lásd még Szabó Orest i. m. 30—33 l.

igényű, egyszerű, szorgalmas, de mégsem tud jólétre szert tenni, művelésre alkalmas földterületük kevés és terméketlen volta miatt és a pálinkaivás miatt. Szép vonása jellemének a búzgó vallásosság.

A ruthének a gör. kath. egyház hívei s ahhoz szívósan is ragaszkodnak. A szigorú böjtöket, melyeket egyházuk előír, a legnagyobb pontossággal lelkiismeretesen megtartják s ilyenkor úgyis szegényes asztalukról minden u. n. élvezeti cikket száműznek. Erkölcsi tekintetben azonban e nép nem áll magas fokon; a falú fiatalsága nagyon fesztelenül mulat együtt és a leányok, asszonyok erkölcsi élete nem mindig kifogástalan, a mit a sok törvénytelen szülött is bizonyít.

A ruthének, ott a hol alkalmas földterület van, *földművelők s állattenyésztők*; de igen sokan élnek *favágásból s a fa feldolgozásából*. A fűrész munkások nagyrésze közülük kerül ki. Mások fafuvarozással tesznek szert keresetre s az erdőkből a kivágott, óriási szálfákat egyenként szállítják (elejére s végére alkalmazván a kerekeket) a fűrésztelepekre. — A nők varrásban, hímzésben ügyesek.

Ruházatuk keveset tér el a tótokétól, de a nőké amazokénál fényűzőbb. A férfiruha főanyaga náluk is a szürke darócz és a fehér halina. A nadrág egyaránt készül mindakétféle anyagból, de a kabát rendszeren vastag fehér halina. A mellényt sokszor piros posztóból varratják (*Nagyszulin*); télen juhprémmel bélelt mellényt is hordanak. Felsőkabát a rövid suba, a *szerdék* (bőrkabát), melyre néhol piros tulipános dísz alkalmaznak (*Nagyhársas*), vagy télen a szűr. Ennek gallérjára két sor piros és egy sor fehér zsinórt varrnak (*Berkenyéd*), vagy piros zsinórral szegik. A mindennapi lábbeli a bocskor, melyet ünnepen felváltanak csizmával, mely néhol (*Szepesszentgyörgy*) szürke gyapjuszövetből is készül.

A nők szoknyája különféle anyagból való; *Berkenyéd*en pld. csak egyszerű vagy festett házi vászon, *Százteleken*, *Szepesszentgyörgyön* fehér mintás fekete szövet vagy fehér mintás festő, minden díszítés nélkül (*Nagyszulin*), de már (*Nagyhársason*) a tarka, virágos kelméket szeretik s a leányok általában mindenütt a világos színeket. A szoknya rövid, de nagyon bő, ránczos s két-három sor zsinór, sújtás díszíti az alját. A mellényke (*bruslak*) mindenütt finomabb anyagból való, posztó, bársony vagy selyem, kivétel nélkül élénkszinű, piros, virágos. A ruthén leány czifrábnál czifrább, legalább 20 különféle mellénykét szerez be, mire férjhez megy. Az *ingváll* pld. *Berkenyéd*en, *Hársádon* gazdagon hímzett; *Görögfalván* csillag- és keresztalakot varrnak az ing kezelőjére piros fonállal s rendszeren fekete vagy barna szaténkötényükre minden előrajzolás nélkül, csupán fantázia szerint rikító-tarka fonallal, selyemmel virágmintákat varrnak ki a leányok. Igen kedvelik a tarka szalagokat is hajban, pártaszerű fejdíszükön, nyakban pedig a sok színes üveggyöngyöt (*Hársád*), sőt rézgyűrűket is viselnek. Némely faluban télen templombamenet igen nagy fehér vászonkendőt kötnek mellükön keresztbe a nők, mely szélein rojtos és hátúl megkötött végei a szoknya aljáig érnek. A népviselet azonban városok közelében már helyet enged a rendes polgári viseletnek. Érdekes, hogy egyes ruthén községekben a fiatalasszony, a mint gyereke van, nem öltözik többet tarkán, hanem sötét, vagy fekete ruhát hord. *Lábbeli* a bocskor és csizma, de az utóbbit sok helyen annyira megkimélik (*Nagyszulin*), hogy csak a templombamenet huzzák fel s onnan kijöve ismét levetik és mezitláb mennek haza.

A ruthének *lakása*, építkezési módja a tótokéval majdnem teljesen megegyezik; fából, ritkán kőből épült házaikat leginkább fazsindellyel fedik. Rendszeren

a pitvarban van náluk is a nyitott tűzhely s így az konyha gyanánt is szolgál. Az istállót és csúrt néhol összeépítik egy tető alá. A házak előtt itt-ott kis *kertek* vannak, a mi tót falvakban nem szokásos, czifraságot, díszet azonban a házakon nem alkalmaznak s bútorzatuk a képzelhető legprimitívebb.

Ép ilyen az *étkezésük* is, mely némely falúban igazán nyomorúságos. *Nagyolsván* majdnem kizárólag burgonyából él a nép s *Nagyszulin*-ban sem sokkal különben; itt a pálinkafogyasztás különösen nagymérvű. *Vereshegyen* a reggeli szalonna vagy juhturóból és rozskenyérből áll, de ebédre néha húslevest is fogyasztanak árpakásával. Főtt ételt reggel esznek pld. *Berkenyéden*, hol rendesen krumpligaluska a reggeli, vasárnap pedig derelye, épúgy *Görögfalun* s *Hársádon*. Ebédre a falukban csak szalonna jár kenyérrel s pálinkával, vacsorára pedig krumpli tejjel vagy káposztával, vagy ha délben főtt étel volt, a déli maradék vagy krumplis puliszka (kulyasa). A káposzta is egyik főeledelük a ruthéneknek s pld. *Hársádon* hetenkint ötször az az ebédjük. Ünnepi ételük a rizskásán, főtt juhhúson és húslevesen kívül nincsen.

Ha a ruthén legény, rendesen 24 éves korában, *családot akar alapítani* és a leánnyal már tisztába jött, násznagya kíséretében rendesen szombaton késő este megjelenik választottja házánál, hol a szülők s a menyasszony násznagya s a rokonság már várják őket. A vőlegény násznagya kezében lámpást tart (*Száztelek*) és ékes mondókával (fényes csillag vezetett minket ide, hogy itt megtaláljuk, a mit szívünk óhajt stb.) kéri meg a leányt. Az apa beleegyező válasza esetén az anya bevezeti a leányt s a násznagy a fiatalok kezét egymásba teszi. Erre az asztalhoz mennek, mely annyira tele van rakva ünnepi kaláccsal, hogy a jegyespár alig látszik ki mögüle és vigadnak

éjfélig. Másnap templom után gondoskodnak a kihirdetésről. Az esküvőig a menyasszony pártában jár, a vőlegény pedig díszes forgót visel (*Száztelek*), a mit menyasszonyától kap, *Görögfalun* pedig rozmarinágat. A legény kiválasztja vőfélyeit, kik vörös kendővel s pántlikás bottal feldíszítve meghívják a vendégeket a lakodalomba. Minden meghívott családnak visznek ajándékba az örömszülőktől 1—2 kalácsot, a mit azok pénzzel vagy gabonával viszonznak. *Száztelken* a legénybucsu is szokásban van, táncz, zene mellett. A polgári esküvő rendesen vasárnap van, az egyházi pedig mindig hétfőn, mise után, honnan cigánnyal, dalolva, kurjongatva jönnek haza (*Rákóczi* induló elferdítve), hol kezdetét veszi a lakodalom.

Ebéd helyett kalácsot kapnak a vendégek és pálinkát isznak, utána pedig tánczolnak estig. Közben (*Száztelek*) a menyasszonynak sok czeremónia között felteszik a fejkötőt. A vacsora itt éjféltájban veszi kezdetét s levesből, húsból, káposztából, rizskásából áll. *Görögfalun* érdekes szokás van divatban. A menyasszony sorban tánczol mindenkivel, azután leánytársnői asztalhoz ültetik s énekelnek körülötte, búcsúztatják leányságától, míg a menyasszony, pártás fejét az asztalra tett vánkoson nyugtatva, sír. Ez alatt az egyik vőfély kaszát vesz kezébe és eljárvá a hajdútánczot, (mely a korláton gyors egymásutánban megtett ollóalakú mozgáshoz hasonlít) s közben, hol a padlón, hol a menyezetgerendán pengeti kaszáját. Azután kaszájával levágja a menyasszony fejéről a pártát s azt a gerendához tűzi. Az asszonyok erre a kamrában felteszik a menyasszonynak a főkötőt, de nem vezetik be rögtön a násznéphez, hanem előbb megtréfálják a vőlegényt s rút vén banyát vezetnek be menyasszonya helyett stb. Mikor a menyasszony megválk a szülői háztól, szülei sírva megáldják. Az

esküvő másnap, sőt harmadnap is tart, miközben különféle eredeti mókák vannak szokásban. Ilyen *Hársádon* a *kelengyeláda kikérése*. A ládára ráül a menyasszony egy közeli nőrokona s csak hosszas alkudozás, váltság mellett engedi elvinni. Az *avatás* (*vydvidky*) is szokásban van még ugyanott, a mi abból áll, hogy a násznép arra a helyre megy, hol a pap Vízkeresztkor a vizet megáldja. Itt a vőfély kalappal merít a vízből s a fiatal párnak nyújtja, ki arcát megnedvesíti vele. Közben a vőlegényt, ha nem elég óvatos, belelökik a patakba. Különös szokás az is, hogyha a násznagy, a ki az egész lakodalmat rendezi, valami hibát követ el, szalmakötéllel fához kötik (*Hársád*) s csak pénzbírság árán bocsájtják szabadon, azonkívül még egyéb lakodalmi mókái is vannak a ruthén népnek. (Barátnak felöltözött vőfély stb.) A lakodalom harmadik napján a meghívottak házánál lenfonalat, krumplit, élelmiszert gyűjtenek a fiatal házaspár részére.

Ha a fiatal párnál beköszönt a *családi öröm*, a gyermekágyas asszony ágyát lepedővel ők is körül-függönyzik.

Szokásban van, hogy a rokonok s komák *születési ajándékot* (*narodovo*) vigyenek a betegnek, a mi tejben főtt metéltből, rántottából, kalácsból áll (*Hársád*). A keresztelezés és avatás előtt az asszony nem hagyja el a házat. A keresztelezőre több komát s vendéget hívnak. A megkeresztelt gyermeket *Százteleken* az ablakon adják be és a mestergerenda alá teszik, honnan az apja emeli fel. A keresztelezőlakoma este kezdődik és bőséges pálinkaivással jár. A gyermeket szeretik, de nem értenek gondozásához s azért kis korában sok elpusztul. A *temetésnél* még meg van a *halotti tor*, de különösebb szokások nélkül s a halott hosszadalmas elbúcsúztatása hozzátartozóitól is divatos. *Népszokásaik* a ruthéneknek ugyanazok,

mint a tótoké és *babonákban* bővelkednek.¹ Igen sok babona vonatkozik az *esküvőre* és *házaséletre*. Esküvőre nem jó akkor indulni, mikor halottra harangoznak, vagy temetetlen halott van a faluban, mert a házasság szerencsétlen lesz, épen úgy akkor is, ha a menyasszony koszorújára hó esik. Ha szép, verőfényes napon van az esküvő, a menyasszony jó gazdaasszony lesz. Ha a menyasszony azt akarja, hogy ő legyen az úr a házban, a templomban észrevétlenül vőlegénye lábára lép. Az áldott állapotban levő nő ne egyék semmi gyümölcsöt, ha már egy gyermeke meghalt, mert Isten azt mondja gyermekének: nem adok, mert már megette az anyád. Ilyen állapotban ne lopjon az asszony, mert a gyermek tolvaj lesz. Féléves kora előtt ne nézzen a gyermek a tükörbe, különben nyavalyatörés lesz. Seprővel nem szabad a gyermeket megütni, mert lesóványodik stb.

A ruthének *népköltészete* a sok, boszorkányos stb. mesén kívül a lakodalmi versek, vőfélyköszöntők² és síratódalokból áll. E nép nyomorúságos, egyhangú élete csupa bánatos melódiájú és szövegű dalt inspirál.

¹ Szabó Oreszt i. m. 201 l. megemlíti, hogy a babona „annyira második természetévé vált — az oroszok, hogy ezek nélkül életét egyhangulag találná“...

² Néhányat, melyek a Szepességen is ismeretesek, közölt Szabó O. magyar fordításban i. m. 154—164 l.

6. A szepesi zsidók.

A zsidók a Szepesség újabb lakói. — A zsidók házalásának megszorítása. — A földesúrak a zsidók első szepesi telepítői. Az első szepesi zsidótelepek. — Hunfalva a legnevezetesebb zsidótelep. — Hunfalva kereskedelmi és gazdasági szerepe és jelentősége. — Lengyel zsidók tömeges bevándorlása és a szepesi hitelviszonyok romlása. — A zsidók száma, osztályozása. — A faji vonásokat megőrizték a lengyel zsidók. — A zsidók elosztása. — A zsidók legtömegesebben Késmárkon és a késmárki és szepesófalvi járásban laknak. — Foglalkozásuk. — A hunfalvi orthodox bocheriskola.

A zsidók a Szepesség újabb lakóihoz tartoznak, mivel a XVIII. századig annak területén le sem telepedhettek, mert a czipszer városok nem ismertek ghettórendszert és egyáltalában nem tűrtek maguk között zsidót. A bányavárosok utóbb megengedték, hogy a zsidók tőlük 7 mérföldnyi távolságban telepedhetnek.¹

A városi jogszabályok megszorították a zsidók házalását is és azok legfeljebb nyolcz napig tartózkodhattak e célból a szepesi városokban és a házalásért azonfelül tekintélyes díjat is fizettek a városi pénztárba így pld. Késmárkon 1760-ban minden zsidó, a kit a városba beengedtek 1·36 frt-ot fizetett, de 8 napnál hosszabb időig nem maradhatott ottan.² A

¹ Acta Protocolla 1727 num. 79 és a XIII. szepesi város jegyzőkönyve IV-k. 457—458 l. (Mindkettő Szepesvármegye levéltárában Lőcsén).

² U. o. Acta Prot. 1760 num. 151.

czipszerek féltették iparuk és kereskedelmük szolid jellegét és a hitel aláadását a zsidóktól és rendszabályaikkal elérték azt, hogy 1723-ig nem is látnak állandó zsidólakost a Szepességen.¹

A czipszereket nem kábítja el a zsidók súlyos évi adója, a mellyel azok a XVIII. század elején a földesúri birtokokon szórványosan letelepedési engedélyt szereztek maguknak, mert sokkal veszedelmesebb ellenfélt láttak benne, semhogy súlyos adókivetés ellenében szemet hunytak volna a zsidók letelepedése felett. A földesúrak a XVIII. század pénztelen első évtizedeiben a zsidókérdés gazdasági oldalát aknázták ki, mivel nagy jövedelmet hozó befektetésnek tekintették a zsidótelepítést.

Berzeviczy Pál és Boldizsár, Okolicsányi Józsefné, a Szentmiklóssyak és Mariássy Ferencz voltak a zsidók első szepesi telepítői. A földesúrak a válságos gazdasági időkben áruba bocsátották a zsidóknak a letelepedési engedélyt tekintélyes pénzösszegekért, úgyhogy 1728-ban már két zsidó családfőt látnak Hunfalván Berzeviczy Pál telepítése folytán, egy zsidót találunk akkor Hozeleczen Okolicsányi Józsefné és egyet Primóczon a Szentmiklóssyak telepén.²

A hol zsidó megvetette a lábát, rövidesen megvagyonosodott és ijesztő gyorsan szaporodott, a minélfogva 1735-ben *Hunfalván* a két család már hatra emelkedett 29 családtaggal, a kik összesen 30 frt váltságdíjat fizettek évente. Ugyanakkor Hozeleczen már három zsidó család volt 16 családtaggal.³

A szaporodás ezentúl már rohamosan haladt előre, a mennyiben 1754-ben Hunfalván már 31, Lipniken 1 és Lomniczon 1 családfő lakott⁴ és

¹ U. o. i. h. 1723 num. 64.

² U. o. Acta Prot. 1728 num. 145.

³ U. o. i. h. 1735 num. 401—404.

⁴ U. o. i. h. 1754 num. 62—64.

1784-ben összesen már 46 zsidó család volt a Szepességen.¹

A Szepességen a zsidók legnevezetesebb telepe Hunfalván volt. Ennek okát abban találhatjuk, hogy a szepesi városok közül ipar és kereskedelem tekintetében határozottan *Késmárk* vezetett és mivel zsidók Késmárkon le nem telepedhettek, elhelyezkedtek annak néhány kilométernyi tözsomszédságában Hunfalván és kizsákmányolták Késmárk közvetlen-közelében, ennek az élénk kereskedelemmel bíró városnak összes előnyeit. A zsidók Késmárk, Lőcse és a XIII. szepesi város polgáraival kereskedelmi ügyletet nem köthettek, a falvakat ellenben elárasztották selyem-, fűszer- s egyéb árukkal, a hová a házalók Hunfalváról néhány zsidó nagykereskedőtől szállították battyúval a hátukon az árukat,² a melyekért a falusi lakosság jól fizetett, hiszen megtakarította a a városba beutazás költségét és idővesztését. Hunfalva kereskedelmi szempontból kedvező helyen fekszik, mert Késmárkon kívül még a szepesi városok egész koszorúja övezi (Béla, Leibicz, Ruszkin, Duránd, Menhárd, Matheócz, Strázsa, Szepeszombat, Poprád, Felka), tehát a zsidófajt annyira jellemző élelmesség és raffináltság ugyancsak kifejezésre jutott abban, hogy Hunfalva volt a XVIII. század derekán és a XIX. század elején a Szepességen a zsidók legnépesebb és legjelentékenyebb telepe. A XIX. század utolsó évtizedeiben már tömegesebben vándoroltak be a lengyel zsidók Galicziából, a mennyiben most már semmi akadálya nem volt

¹ U. o. i. h. 1784 num. 942.

² Dr. Förster Jenő: „Adatok a szepesi zsidók történetéhez“. (Közl. Szepesvárm. múltjából. III. évf. 1911. 183 l.) Förster közli Bilniczer Moyses, Polacsek Lázár és Pinchas Moyses hunfalvi kereskedők árúraktárának 1754-iki leltárát. (u. o. 188 l.)

annak, hogy az eddig szűz czipszer városokban letelepedhessenek.

A kassa—oderbergi vasút kiépítése óta (1872) jelentékenyebb számban megjelentek a forgalmas vasúti góczpontokon, mint Iglón és Poprádon, bár e két helyen leginkább elhagyták lengyel zsidó faji jellegüket s jobban símultak a polgári lakossághoz szokásaikban, viseletükben. A késmárki és utóbb podolini szárnyvasútak kiépítése után, de különösen 1890 óta a késmárki és szepesófalvi járásban tűntek fel nagyobb számban a zsidók és az egykor zsidómentes Késmárkon ma már a lengyel kaftános zsidóság igen számottevő tényező. A lengyel zsidók lelkiismeretlensége sokat rontott a szepesi hitelviszonyokon és e miatt sok derék czipszer üzlet dobra is került. Hozzájárult a világháború, a melynek pénzügyi konjunkturáit élelmesen, de hazafiatlan és kiméretlen módon használta ki számos batyus lengyel zsidó.

Szepes vármegyében 7475 izraelita élt 1910-ben, a lakosságnak mintegy 4·3%-a. Ezeknek egy része, mint említettem teljesen hasonult a polgári lakossághoz szokásaiban, viseletében, csupán az ú. n. *lengyel zsidóság* őrizte meg eredetiségét s tűntet fel *faji* vonásokat. Legtömegesebben laknak ma a zsidók Késmárkon (ezren felül) s a késmárki járásban (800), azonfelül a szepesófalvi járásban (676), de elszórva mindenütt élnek s a városokban a kereskedelem már részben az ő kezükben van, falúhelyen pedig leginkább ők a pálinkamérések bérlői, a miből meg is gazdagodnak. Nem a véletlen, hanem a történelem tradíciójának következménye, hogy az orthodox *bocheriskola* épen *Hunfalván* van, melybe a világháború kitörése előtt még Galicziából, sőt Amerikából is ellátogattak tanulók az ottani csodarabbi tanainak hallgatására.